

Bogo Grafenauer

KARANTANSKI TEMELJI KOROŠKE VOJVODINE

Referat na XVIII. zborovanju slovenskih zgodovinarjev, Kranjska gora—Jesenice, 29. sept.—2. okt. 1976

Predavanje, posvečeno postopnemu prehajanju slovenske Karantanije v družbene in pravne okvire frankovske in poznejše srednjeveške nemške države,¹ ni predavanje ob »tisočletnici Koroške«, kot je bilo nekje zapisano,² marveč kvečjemu predavanje ob praznovanju »tisočletnice Koroške« v deželi severno od nas. V ozadju proslave »1000 Jahre Kärnten«³ se skrivata dve obliki nemške zgodovinske mitologije, ki skuša odrezati slovansko obdobje Karantanije od zgodovine Koroške ali pa vsaj to slovansko obdobje razvrednotiti. Eno obliko izraža sama formulacija proslave — če je Koroška stara le »1000 let«, ne spada vanjo več 400 let slovanske Karantanije, ki so po tej formulaciji za zgodovino Koroške več ali manj brez posebnega pomena.⁴ Druga oblika se skriva v tezi, da je za predzgodovino 1000 let stare »vojvodine nemškega rajha«⁵ prav tako pomembno vse od keltskega kraljestva Norik, preko rimske province »Noricum mediterraneum«, gotske in namišljene langobardske oblasti do slovanske kneževine, trajajoče le 100 let (ca. 630 do ca. 740), ko da je bila priključena Bavarski vojvodini.⁶

Takšna ali drugačna izraža isti duh, kot ga je proslava »Kärnten zwölfhundert Jahre Grenzland des Reiches« z naravnostnim Wuttejevim zanimanjem, da bi bila Koroška kdajkoli slovanska dežela, leta 1943.⁷ Prav ta koncepcija je vseskozi prisotna v Braumüllerjevi Geschichte von Kärnten iz leta 1949 v izdaji koroškega Zgodovinskega društva, ki je v vsem tem obdobju zavezana tezam podtalnega in po 1938 odprtega nacističnega koroškega zgodovinopisja med 1930 in 1945.⁸ In to je zadnja in še danes kot »izhodišče za nadaljnji popravek s koroško zgodovino« veljavna sinteza zgodovine Koroške.⁹ Še huje je, da se kaže ta duh tudi v šolskih pripomočkih, torej v tisti obliki »dogovorjene« podobe zgodovine, ki je najbolj široko razširjena in najbolj

¹ Predavanje na XVIII. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Kranjski gori, 1. X. 1976, v okviru njegovega »koroškega« dela.

² Po ne povsem jasni formulaciji »1000-letnica koroškega vojvodstva« (ZČ 29, 1975, 386) tako prenešeno v nekaj koroških časnikih konec 1975.

³ To je bila uradna formulacija proslave, izražene v vrsti javnih simbolov (znamka, značka itd.) in v naslovu uradne deželne prireditve 26. junija 1976 v Celovcu.

⁴ O tej formulaciji gl. B. Grafenauer, Ista zgodovinska mitologija, Delo 5. VI. 1976, str. 28.

⁵ Le natanko v tej formulaciji — s prilastkom države, katere zgodovina začenja 911 in je več stoletij mlajša od Karantanije — je za navedeno tezo nekaj formalnih argumentov.

⁶ Za stališče gl. v op. 43 navedeni Neumannov spis ter govor deželnega glavarja Wagnerja ob proslavi 26. VI. 1976.

⁷ Prim. Führer durch die Ausstellung »Kärnten zwölfhundert Jahre Grenzland des Reiches 743—1943«, Klagenfurt 1943, ter korekturne pole neobjavljenega zbornika »Kärnten, 1200 Jahre Grenzland des Reiches«, najdene po 9. maju 1945 v tiskarni v Ljubljani; prim. B. Grafenauer, Delo 5. VI. 1976.

⁸ O razvoju teh tez B. Grafenauer, Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev, 1952, 45—60; Braumüller, Geschichte von Kärnten, 1949, 41—55 (oc. B. Grafenauer, ZČ 5, 1951, 304—309).

⁹ I. Bohunovsky-Bärnthaler, Kleine Zeitung 14. V. 1976.

vplivna. Po samih šolskih knjigah bi to težko ponazarjali, kajti v njih je slovanska doba avstrijskih pokrajin preprosto odsotna.¹⁰ Vendar obstoji pripomoček, ki se tem vprašanjem ne more izogniti: *zgodovinski atlas*, ki ne more prekriti avstrijskih tal z belimi lisami, običajnimi še v prejšnjem stoletju za zemljevide različnih delov Afrike ali Južne Amerike. Tu želim ponazoriti vprašanje le z nekaj izdajami klasičnega Putzgerjevega šolskega zgodovinskega atlasa ter manj znanega Schierovega atlasa za splošno in avstrijsko zgodovino. Izdaje Putzgerjevega atlasa pred prvo svetovno vojno so bile seveda — skladno s tedanjo koncepcijo avstrijskega zgodovinopisja — obrnjene le v politično zgodovino in se etničnih vprašanj sploh niso dotikale. Konec prve svetovne vojne je pokazal nerealnost tega gledanja na zgodovino in v nemških zgodovinskih atlasih so se začele pojavljati karte o srednjeveški kolonizaciji ter o etnični strukturi srednje Evrope (z Balkanskim polotokom) pred prvo svetovno vojno. V 50. jubilejni rajhovski izdaji Putzgerja (1931) sega na zemljevidu »Ostdeutsche Kolonisation« srednjeveška nemška kolonizacija približno do Drave in Mure; slovansko ozemlje v Vzhodnih Alpah v zgodnjem srednjem veku je okr. 900 omejeno na severu z Dravo, toda severno od tod je vzhodno od črte Lorch—Sachsenburg zaznamovano kot enakomerna slovensko-nemška mešanica; na zemljevidu »Völkerkarte des mittleren Europa« (pred prvo svetovno vojno) zajemajo Slovenci del Ziljske doline od Brda do Št. Štefana in segajo preko Drave južno od Celovca in nad Velikovec, na Štajerskem pa približno do naše današnje državne meje.¹¹ V avstrijskem Schierovem atlasu iz l. 1935 še vedno ni nobenega zemljevida o etničnih strukturah v avstrijskih deželah.¹² V prvi povojni izdaji Putzgerjevega atlasa (1954) je podoba o obsegu slovenskega ozemlja okr. 900 izginila; v zemljevidu vzhodne nemške kolonizacije se je nemško ozemlje s pasovi nemškega ozemlja med slovenskim razširilo že znatno južno od Drave (v smislu mešanega področja), na zemljevidu »Völkerkarte des mittleren Europa im 19./20. Jahrhundert« pa se je severna slovenska narodnostna meja izenačila z jugoslovansko-avstrijsko državno mejo (le v Zilji okrog Brda je ostala izboklina *Furlanov*).¹³ Schierov atlas v redakciji Görlicha (imam 9. izd. 1966) pomeni veliko izboljšanje: posebna karta o avstrijskem prostoru v zgodnjem srednjem veku kaže skoraj po pravici slovansko kolonizacijsko ozemlje na dveh tretjinah današnje avstrijske republike; tudi zemljevid etnične strukture Habsburške dvojne monarhije pred 1918 kaže slovensko ozemlje ob Zilji med Brdom in Št. Štefanom, med Beljakom in Vrbskim jezerom ter nad Velikovcem, zato pa sega nemško ozemlje na jugoslovanskem ozemlju od Slovenjega Gradca do Ruš, južno od Maribora, v okolico Ptuja, Celja itd.¹⁴ Toliko bolj pa nas preseneča 50. jubilejna izdaja *avstrijske* izdaje Putzgerja iz l. 1975 (ponavljana kot odobreni učni pripomoček na vseh srednjih šolah že od 1966): na novi karti srednjeveške nemške vzhodne kolonizacije zajema znak »Beginn der bauerlichen deutschen Siedlung« v 13. stol. vso Koroško, dolino Kokre,

¹⁰ V Ljubljani imam na razpolago le učbenike za višjo gimnazijo: J. Sint in R. Rieger za srednji vek, Wien 1952 (35 omenjena naselitev, a 37 stoji trditve »die slawischen Volksteile werden auf Südsteiermark und Südkärnten beschränkt« že pri 9. stol.), Fr. Heilsberg — Fr. Korger — R. Rieger od srede 17. do srede 19. stol., Wien 1954 (Slovenci niso omenjeni nikjer), isti, od srede 19. stol. do sodobnosti, Wien 1969 (omenja nasploh jugoslovansko gibanje in nastanek Jugoslavije, posebej od slovenske zgodovine le boje na Koroškem 1918/19, plebiscit 1920, priključitev Spodnje Štajerske Jugoslaviji: 86, 104, 118, 140; nič ni niti o NOB nasploh, niti posebej v Sloveniji ali na Koroškem).

¹¹ F. W. Putzgers Historischer Schulatlas, Grosze Ausgabe, 1931, 53, 57, 104.

¹² W. Schier, Atlas zur allgemeinen und österreichischen Geschichte, 2. izd., Wien 1935.

¹³ F. W. Putzger, Historischer Schulatlas, 64. izd., 1954, 61, 102.

¹⁴ W. Schier — E. J. Görlich, n. d., 9. izd., 1966, 13, 15, 43 in 50.

Bohinj, vse loško gospostvo, porečje zgornje Savinje, Slovenj Gradec in vse ozemlje severno od Pohorja do Maribora in do črte med Mariborom in Radgono, južno še ozemlje okrog Stične; kočevski otok ima že obseg iz 19. stol.; na zemljevidu »Sprachen Mittel-, Ost- und Südosteuropas um 1910« je izenačena severna slovenska jezikovna meja z jugoslovansko-avstrijsko državno mejo, mešano ozemlje na Koroškem je na severu omejeno z Dravo in še to z dodatno označbo »Wind./isch/«, ¹⁵ torej z označbo, ki je avstrijska statistika leta 1910 ni poznala: pri vseh uradnih štetjih od 1880 do vključno 1934 so na Koroškem ugotavljali le pripadnost k »slovenskemu«, ne pa k »vindišarskemu« občevalnemu jeziku. Seveda vemo za izvir te potvorbe v proslulem »Atlas zur Geschichte der deutschen Ostsiedlung« Wielfrieda Krallerta, ¹⁶ a tokrat nas osupne dejstvo, da je potvorba iz pseudoznanstvenega dela zasebnika prodrla v učni pripomoček, potrjen po avstrijskem zveznem ministristvu za pouk dne 28. XI. 1966 in 29. IV. 1968 za uporabo na vseh avstrijskih srednjih šolah. Z opozorilom na to povzdigovanje potvorbe v učilo za avstrijske srednješolce naj sklenem svoj uvod in se vrnem k zgodovinski problematiki.

O smislu praznovanja »1000 let Koroške«, ki je teklo na Koroškem vse leto 1976 in s katerim se v bistvu spreminja manj pomemben dogodek dinastične narave v deželno zgodovino z namenom, da se odreže od nje njena slovanska doba ko se že ne more zanikati (kot 1943), sem — kolikor zadeva to proslavljanje široko javnost — že povedal svojo sodbo ob začetkih tega proslavljanja. ¹⁷ Vsega tega ob tej priložnosti ne bom ponavljal, podčrtam naj le, da so če ne enako pa vsaj zelo podobno sodili o časovni omejitvi tega proslavljanja na »1000 let« tudi nekateri zgodovini blizu stojči ljudje in zgodovinarji onstran meje, ne le Slovenci kot dr. Miran Zwitter in dr. Andrej Moritsch, marveč tudi Nemci, kot npr. dr. Michael Mitterauer in v svojem predavanju na majskem zborovanju avstrijskih zgodovinarjev v Celovcu tudi dr. Heinz Dopsch. ¹⁸

Zgodovinopisno je bilo vprašanje zastavljano na dva načina in je njegovo reševanje izhajalo iz dveh temeljnih razvojnih vprašanj: z ene strani iz vprašanja razmerja slovanske kneževine Karantanije 7./9. stol. in »Karantanskega kraljestva« druge polovice 9. stol. (prilastek »slovansko« mu dajem glede na etnični pomen izraza Carantani v Konverziji iz istega časa, čeprav se zavedam drugačnega izvora dela fevdalnega vladajočega sloja) do vojvodine Koroške 10. stoletja, z druge strani pa iz vprašanja razmerja Karantanije do Bavarske v različnih obdobjih 8., 9. in 10. stoletja. Preglejmo si ta zgodovinopisni razvoj le na kratko, v najbolj bistvenih potezah!

Če sežemo v zgodovinopisju nazaj do prve koncepcije deželne zgodovine Koroške, ki jo je napisal konec 15. stol. Jakob Unrest, srečamo pri njem pojmovanje o izvoru dežele v slovanski dobi, oprto na Konverzijo in obred

¹⁵ Putzger-Lendl-Wagner, Historischer Weltatlas, 50. izd., Wien 1975, 54—55, 101.

¹⁶ W. Krallert, Atlas zur Geschichte der deutschen Ostsiedlung, 1958, 18—19 in komentar v uvodu (oc. B. Grafenauer, ZC 15, 1961, 228 sl.).

¹⁷ B. Grafenauer, Delo 5. VI. 1976.

¹⁸ M. Mitterauer, O nevarnostih napačnega pojmovanja zgodovine, Delo 29. V. 1976 (žal razpolagam le s prevodom); A. Moritsch, Verbindenes älter als Trennendes (Feiert Kärnten das 1000-Jahr-Jubiläum zu Recht?), Kleine Zeitung 14. V. 1976; M. Zwitter, poročili o zborovanju avstrijskih zgodovinarjev v Slovenskem vestniku in Naših razgledih junija 1976, zdaj najpristopnejše Ob tako imenovanem jubileju »1000 Jahre Kärnten«, Koroški koledar 1977, Celovec 1976, 43—51; H. Haas 1000 Jahre tief im Süden, Wochenpresse 26. VI. 1976; »Ein Strom germanischen Blutes«, Profil 15. VI. 1976; A. Moritsch, 1000 Jahre Kärnten, Zur historischen und politischen Problematik eines Jubiläums, Beiträge zur historischen Sozialkunde, Juli—September 1976; Mladje — Dokumentation: Kärnten, ein Porträt im Jubiläumsjahr, 1976.

ustoličevanja koroških vojvod s slovenskim obrednim jezikom.¹⁹ Ista koncepcija se kaže v poročilu koroškega deželnega glavarja Veita Welzerja, podana 1523 v lastnem imenu in kot mnenje koroškega deželnega plemstva, da je »Koroška nadvojvodina, obdana s svojimi krajinami, markami in sosednimi deželami (confines), prišla od davnine iz tujega in ne nemškega naroda in bila k temu obdarovana v primeri z drugimi vojvodinami nemškega naroda s posebnimi svoboščinami in običaji.«²⁰

Christalnick in Megiser pri iskanju koroške stare slave na starino seveda nista pozabila, saj je bila Koroška po Megiserjevih »Annales Carinthiae« vojvodina (ducat) že od 6. stol., od Karla Velikega naprej pa že nadvojvodina (archiducatus).²¹ Za zgodovinsko povezanost je to sicer enako pomembno, za slovansko koncepcijo pa ne, ker je že Cristalnik sprejel o predbavarski dobi germansko koncepcijo o izvoru vseh starejših ljudstev v Karantaniji (z izjemo Rimljanov), vključno tudi Slovencev (Vandali — Veneti — Windische).²²

Resnični karantanski temelji koroške vojvodine so se vnovič začeli razkrivati od dela podjunskega Slovenca Marka Hanziča naprej, predvsem iz dejstva, da je že v drugi knjigi Germaniae Sacrae postavil zgodnjesrednjeveško zgodovino Karantanije na etnične pojme spisa Conversio Bagoariorum et Carantanorum, ki ga je v celoti vključil v zgodovino salzburškega misijonskega dela na vzvodu,²³ manj pa po njegovih, po avtorjevi smrti izdanih, »Analektah« (zbranimi zapiski) o zgodovini Koroške do 9. stoletja, katerih drugi zvezek, ki govori o Karantaniji, je izšel že po Linhartovi zgodovini.²⁴ Čeprav seže Linhartov »Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel Južnih Slovanov Avstrije«²⁵ le do smrti Karla Velikega in zaradi tega ne obravnava postanka Koroške kot vojvodine, vendar izhaja celotni Linhartov koncept slovanske zgodovine iz karantanske etnične celote in pomena slovanske Karantanije za ves poznejši slovenski razvoj.

Začetnik novejšega koroškega zgodovinopisja Gottlieb v. Ankershofen je v drugi knjigi svojega priročnika o zgodovini vojvodine Koroške²⁶ prvi zajel celotno vprašanje in ustvaril podobo, ki je ostala v bistvu v veljavi do Jakscha. pri nekaterih pa je v temeljnih potezah še danes. Formalni postanek Koroške kot »vojvodine« srednjeveške nemške države postavlja v l. 976; vendar pred tem obravnava slovansko karantansko kneževino ob uporabi Linharta, že pred 976 omenja Karolinga Arnulfa in Liutpoldinga Bertolda kot vojvode na

¹⁹ Izd. le pri S. F. Hahn, Collectio monumentorum veterum et recentium I, Brunsvigae 1724, 479—536 (a ohranjeno v 25 rokopisih); o mestu Karantanije v koncepcijah koroške zgodovine od Unresta do Linharta je razpravljala v svoji še neobjavljeni diplomski nalogi (mentor Fr. Zwitter) 1973 Darja Grafenauer-Mihelič.

²⁰ W. Neumann, Wirklichkeit und Idee des »windischen« Erzherzogtums Kärnten, SOD Archiv 3, 1961, 141—168, poseb. 159—160 (gl. oc. B. Grafenauer, ZC 15, 1961, 219—223).

²¹ H. Megiser, Annales Carinthiae I, 1612, 334, 493, 659; prim. skepto pri J. Ch. Pesler, Series ducum Carinthiae, 1740, 2.

²² Fr. Kidrič, Razvojna linija slovenskega preporoda v prvih desetletjih, Razprave ZDHV 5/6, 1950, 72—78; Fr. Zwitter, Prva koncepcija slovanske zgodovine, Glasnik MDS 20, 1939, 355—362; W. Neumann, Michael Gothard Christalnick, 1956, 66—67.

²³ M. Hansiz, Germania Sacra, T. II., Archiepiscopatus Salisburgensis, Augusta Vindelicorum 1729, 77—136 (med tekstom v ustreznih obdobjih).

²⁴ Isti, Analecta seu collectanea... pro historia Carinthiae concinnanda, I Celovec 1782, I—II Nürnberg 1793.

²⁵ A. T. Linhart, Versuch einer Geschichte von Krain und den übrigen (Ländern der) südlichen Slaven Österreichs I—II, 1789—1791; prim. Fr. Zwitter, Prva koncepcija..., Glasnik MDS 20, 1939, 362—371, in Anton Tomaž Linhart in njegovo zgodovinsko delo, Sodobnost 5, 1957, 228—233; A. Gspan, Anton Tomaž Linhart, v izd. A. T. Linhart, Ta veseli dan ali Matiček se ženi, Maribor 1967, 179—303, o Zgodovini 235—253.

²⁶ G. Ankershofen, Handbuch der Geschichte des Herzogthums Kärnten, II. Bd., Klagenfurt 1851, 1—572.

Koroškem in gleda v Koroški tudi v času, ko je bila združena z Bavarsko pod skupnimi vojvodi, vselej posebno enoto, ne le del Bavarske; šlo je le za skupno upravo obeh dežel in za njeno razvezavo. V bistvu ista so stališča pri Aelschkerju, čeprav tudi on sklepa ta izvajanja s trditvijo, da je 976 »Koroška postala... samostojna vojvodina nemške države«.²⁷

Franc Kos pa je v začetku našega stoletja očitno menil že drugače. Podrobno navaja seveda vse podatke o slovenski karantanski kneževini in o bavarških grofih, ki so okr. 820 zamenjali v Karantaniji slovenske kneze, enako pa tudi o Arnulfu in Bertoldu kot vojvodih in še posebej o Arnulfovi vojvodski oblasti, ki je segala do samostojnosti v razmerju do Velikomoravske. Vse to mu je brez teoretskega razpravljanja dovolj, da Karantanijo od druge polovice 9. stoletja naprej imenuje »vojvodino« in da odpravi spremembo l. 976 z besedami: »Karantanija, ki je bila prej več desetletij združena z Bavarskim, je leta 976. dobila svojega vojvodo«, ne da bi omenjal njen dvig, o katerem tudi viri ne vedo ničesar.²⁸

Morda je pri tem vplival nanj tudi že Paul Puntschart, ki je prvič že v svojem še danes pomembnem delu o ustoličevanju koroških vojvod postavil kot eno svojih temeljnih tez tudi to, da je »vojvodina« Koroška tvorba frankovske dobe in povezoval ta zgodovinski rezultat prav z Arnulfovo vlado.²⁹ Ko se je po 38 letih vnovič lotil posebej tega vprašanja, je tudi naravnost nasprotoval mnenju, da bi Koroška kot vojvodina nastala kot nova tvorba šele 976, dokazoval njen dvig v dobi Arnulfa in še posebej, da je bila podrejena v 10. stoletju bavarskemu vojvodi kot posebna dežela (ena izmed Bavarski »adiacentium regionum«, imenovanih 908) in ne kot sestavni del vojvodine Bavarske.³⁰

Ljudmil Hauptmann je že 1920 povezal ves ta razvoj v celoto, z ene strani z opozorilom na »skoro neodvisno knežjo oblast« Arnulfa v »kraljestvu« Karantaniji, z druge z domnevo, da je ta razvoj Arnulfove Karantanije izviral »bržkone tudi iz svežega spomina na narodno vojvodino Karantancev« do začetka 9. stoletja.³¹ Karantanija je za madžarskih napadov sicer prišla pod oblast bavarskih vojvod, a pač kot posebna enota, ki se je »odcepila« iz te družbe najprej 976 in končno 1002.³² Milko Kos je sicer v celoti sprejel Hauptmannove teze o pomenu slovenske karantanske kneževine in dvigu Karantanije v Arnulfovi dobi, ki ju je še podčrtal glede pomena za spajanje etnične celote Karantancev, a formalno je — pač pod Jakschevim vplivom — pristal na tezo o »postanku« posebne vojvodine Koroške (oziroma o njenem »povzdignjenju« v vojvodino) l. 976, čeprav ne iz dela Bavarske, marveč iz posebne Bavarski pridružene dežele.³³

Tudi August Jaksch namreč ni bil v koroškem zgodovinopisju med obema vojnama izjema glede splošne težnje, s pomočjo zanikanja slovenskega deleža v zgodovini Koroške razgrajevati enega izmed pomembnih temeljev

²⁷ E. Aelschker, *Geschichte Kärntens von der Urzeit bis zur Gegenwart*, Klagenfurt 1893, kratek povzetek v *Die österreichisch-ungarische Monarchie im Wort und Bild*, Kärnten und Krain, 1891, 62.

²⁸ Fr. Kos, *Gradiivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*, I, 1902, XXXVIII—XLIX, in II, 1906, XLVI—LVI, posebej LV.

²⁹ P. Puntschart, *Herzogseinsetzung und Huldigung in Kärnten*, 1899, 286—300.

³⁰ Isti, *Zur Frage des deutschen Stammesrechtes der ältesten Herzoge von Kärnten*, *Archiv f. vaterl. Gesch. u. Topogr.* 24/25, 1936, 35—47.

³¹ Lj. Hauptmann, *Postanek in razvoj frankovskih mark ob srednji Donavi*, *ČJKZ* 2, 1920, 210—250.

³² Isti, *Entstehung und Entwicklung Krains*, v *Erläuterungen zum Hist. Atlas d. österr. Alpenländer* I/4, 2. snopič, 1929, 345—349, 378—379.

³³ M. Kos, *Zgodovina Slovencev od naselitve do reformacije*, 1933, 81—87, 101—104, (v 2. izd. 1933 v bistvu to besedilo nespremenjeno).

slovenske narodne zavesti in tako dopolnjevati plebiscitno zmago iz leta 1920. V svoji zgodovini Koroške do 1335 zanika osvoboditev Karantanije izpod Obrov in kakršnokoli spremembo položaja Karantanije v zvezi s Samovo dobo in po njej, dokler niso dežele pred 743 podvrgli Bavarci in dopolnili to zmago v boju s poganskimi uporniki 772. Z odstranitvijo domačih knezov je postala Karantanija mejna grofija (828) in to ostala v vsem naslednjem času, dokler ni bila 976 »ločena od Bavarske in povzdignjena v samostojno vojvodino«. Arnulf je bil kot očetov namestnik v Karantaniji le »titularni vojvoda« in enako tudi Bertold v prvih desetletjih 10. stoletja.³⁴ V bistvu iste teze je branil tudi Martin Wutte v svojem pregledu zgodovine Koroške, ki jo v vsem času od 750 do 976 obravnava le kot »marko«, čeprav poudarja, da je v povezavi z Bavarsko imela »vselej nek poseben položaj«; prejšnja slovanska kneževina pa naj bi obstajala le v »razlaganjih« slovenskih zgodovinarjev, ki da jih omogoča le pomankanje virov do srede 8. stoletja.³⁵ To je bila seveda že pot, ki je peljala do neposrednega zanikanja slovanskega značaja Karantanije v kateremkoli času (ob Wuttejevem sodelovanju) v »proslavi« tisočdvestoletnice Koroške kot »mejne dežele rajha«.³⁶

Po vojni je vendarle vnovič prišlo do razpravljanja o teh vprašanjih med koroškimi zgodovinarji, čeprav sprva še vedno z nemško-germanskim predznakom podaljšane zgodovine Koroške kot vojvodine. Hermann Braumüller, ki mu že kneževina Karantanija v 7. in 8. stoletju ni slovanska (vladajoči sloj v njej naj bi bil langobardski ali kako drugače germanski, kar je zavračal celo Wutte),³⁷ je postavil to državo v predzgodovino vojvodine enako kot poseben položaj Karantanije v frankovski državi; razvoj v vojvodino pa se je po njegovem dokazovanju dovršil za Arnulfa v 9. stoletju in odtlej dalje se je povezovala z Bavarsko brez spremembe tega položaja le v personalni uniji, razvezani 976. »Leto 976 ni ustvarilo na Koroškem nobene nove vojvodine«.³⁸ Pomen Arnulfove dobe za postanek vojvodine Koroške — in v tem smislu nepomembnost leta 976 za položaj Koroške — sta našla pritrditev Ernsta Klebla³⁹ in v kratkem pregledu zgodovine Koroške iz l. 1962 vsaj začasno tudi Wilhelma Neumanna.⁴⁰ Kurt Reindel pa je celo prav v tem smislu Hauptmannovih pojmovanj povezal dvig Arnulfove oblasti z izročilom nekdanje slovanske kneževine in ob ustoličevanju vojvode, čeprav je formalni dvig Koroške v vojvodino povezoval z letom 976.⁴¹

³⁴ A. Jaksch, *Geschichte Kärntens bis 1335*, I., Klagenfurt 1928, 51, 55, 61, 85, 99, 105, 121, 139—140.

³⁵ M. Wutte, v *Handwörterbuch des Grenz- und Auslandsdeutschtums* III, 1938, 548—549 (v dodatku Kärnten).

³⁶ Gl. op. 7 in program proslave 1943 pri M. Zwitter (op. 18, str. 50).
ZČ 5, 1951, 357—359).

³⁷ M. Wutte, *Zur Geschichte der Edlinger, Carinthia I* 139, 1949, 13—33 (gl. oc. B. Grafenauer, 154—135, 1947, 58—68 (citat 67)).

³⁸ H. Braumüller, n. d., 53—74; ež prej isti, *Wann wurde Kärnten Herzogtum?*, *Carinthia I*

³⁹ E. Klebel, *Der Einbau Karantaniens in das ostfränkische Reich*, *Carinthia I* 150, 1960, 676—678.

⁴⁰ W. Neumann, *Kärnten, Grundlinien der Landesbildung, v Österreich in Geschichte und Literatur* 6, 1962, 259. W. Neumann trdi sicer tudi zdaj, »dass kein Kärnten Historiker zum diesjährigen Jubiläums von einer Erhebung Kärntens zum Herzogtum spricht«, v *Die Brücke* 4, 1976, 1000 Jahre Kärnten Anlass zur Diskussion, I Wo historische Mythologie betrieben wird, str. 52, ko vendar sam na istem mestu, str. 53, govori 976 o Koroški kot novi vojvodini (Kärnten als neues Herzogtum) in prav tako str. 54, da je »vstopila Koroška kot vojvodina... v zgodovino v letu 976« (Kärnten trat als Herzogtum... im Jahre 976 in die Geschichte ein). Uvodno polemično poglavje (str. 51—53) je napisano na tako nizki publicistični ravni in s tolikšnimi napakami (celo brez vednosti, da je 976 z delom lastnega ozemlja ter kar s petimi podrejenimi krajinami — Ptujsko, Savinjsko, Kranjsko, Furlansko in Istrsko — zajemala vojvodina Karantanija vse ozemlje današnje Slovenije razen Prekmurja!), da ga v tej razpravi preprosto ni mogoče upoštevati, marveč bo počakalo na kritični pretres po objavi gradiva celovskega zborovanja avstrijskih zgodovinarjev, na katero čakam že leto dni.

⁴¹ K. Reindel, *Die staatsrechtliche Stellung des Ostens im frühmittelalterlichen Bayern*, *Mitt. d. oberösterr. Landesarchiv* 7, 1960, 147; isti, v *Handbuch der bayrischen Geschichte* (hgg. M. Spindler), I, 1968, 201—203, 216—217, 223—224.

Gotbert Moro je pa kljub znatnemu upoštevanju rezultatov slovenskega zgodovinopisja o Karantaniji vendar vztrajal ob podobnih rešitvah te problematike, kot jih je postavil že Ankershofen. Do okr. 820 gleda v Karantaniji slovansko državo, zadnjega tričetrt stoletja podvrženo frankovski oblasti, a »z neko določeno samostojnostjo navznoter«. V vojvodino je bila povzdignjena 976 in zato ugovarja tezam o »personalni uniji« z Bavarsko v 10. stoletju: pa vendar sam trdi, da Karantanija tudi v 10. stoletju, podrejena bavarskim vojvodom, ni bila »vključena« (eingegliedert) v Bavarsko, marveč le »njej pridruženo upravno območje« (angegliedertes Verwaltungsgebiet)⁴² in sedem let pozneje je zapisal o Arnulfu, da je imel v Karantaniji in Spodnji Panoniji »temelj moči, ki je bil skoraj avtonomna udelna država (Teilreich) in se je tudi v listinah imenovala regnum Carantanum (Carentariche)«. ⁴³ Ob tej podobi je Neumann v isti publikaciji v kratki kronologiji koroške zgodovine označil dogodek l. 976 vnovič le kot »razvezavo personalne unije z Bavarsko«. ⁴⁴

Vprašanje se je, v primerjavi s temi stališči v koroškem zgodovinopisju presenetljivo, zapletlo v smislu nemško-koroške zgodovinske mitologije (v bistvu enake mitologiji iz leta 1943) letos, ob proslavi »tisoč let Koroške 976—1976«, ki je s svojo formulacijo ob sklicevanju na letnico spornega pomena odrezala štiristoletno zgodovino Karantanije kot obdobje, ki ne spada v zgodovino »Koroške«.

V Neumannovi utemeljitvi izdaje posebne znamke (z vojvodskim stolom in napisom »1000 JAHRE KÄRNTEN 976—1976«)⁴⁵ je sicer slovanska doba navzoča, a z bistveno preinterpretacijo. Medtem ko je Kranzmayer 1956 pripisal slovanski naselitvi v Karantaniji prav poseben pomen z ugotovitvijo, da so koroški Slovenci »časovno gledano prvo ljudstvo, katerega jezik je do danes na Koroškem ostal živ« in da se »zaradi tega s Slovenci začenja v koroški naselitveni zgodovini novo obdobje«, ⁴⁶ in ko je Piccottini 1976 zapisal, da prihod Slovanov »pomeni za Koroško in tedaj v njenem prostoru živeče prebivalstvo pristno cezuro (eine echte Zäsur) v kulturnem, sociološkem in političnem pogledu«, ⁴⁷ naj bi bila slovanska Karantanija za zgodovino Koroške enakega pomena, kot vsa prejšnja obdobja od keltskega Norika do od deset do dvajset let trajajočih obdobj politične prislonitve na Franke, bizantinsko in langobardsko Italijo med 540 in okrog 590; celo več: ime Carantani mu ni (kot sodobnim virom med koncem 7. in začetkom 13. stoletja) ime slovanskega ljudstva, ampak okrog 700 »iz slovanskih plemen in ostankov predprebivalcev sestavljenega prebivalstva«, v 9. in 10. stoletju pa prebivalstva, v katerem je hitro napredoval proces stapljanja z nemškim elementom. Le v tem pojmovnem okviru vendarle res upošteva sestavine slovanskega obdobja koroške zgodovine: obstoj »slovanske karantanske države« v 7. in 8. stoletju in (zaradi omembe pač karantanskih »Slovanov« poleg »Bavarcev« v vojski, s katero si je Arnulf pridobil 887 oblast v vzhodnofrankovski državi pač tudi v etničnem smislu pomembno) dejstvo, da so »v Karantaniji že Karolingi

⁴² G. Moro, Zur politischen Stellung Karantiens im fränkischen und deutschen Reich, SOF 22, 1963, 91—95; podobno v Das Land Kärnten, Geschichtlicher Überblick, v Handbuch der historischen Stätten, Österreich, II, 1966, 179—182.

⁴³ Isti, Arnulf von Kärnten, römischer Kaiser, v Das ist Kärnten, Klagenfurt 1970, 23.

⁴⁴ W. Neumann, Von 200 vor. Chr. bis 1920, prav tam, 30.

⁴⁵ W. Neumann, Tausend Jahre Kärnten 976—1976. Der Kärntner Herzogstuhl im Wandel der Geschichte, 1976, 3—6; prim. tudi istega članek 1000 Jahre Kärnten itd. v Kärntner Landeszeitung 8. VI. 1976; oboje zdaj tudi v Die Brücke H. Herbst 1976, 53—57.

⁴⁶ E. Kranzmayer, Ortsnamenbuch von Kärnten I, 1956, 66.

⁴⁷ G. Piccottini, Das späantike Gräberfeld von Teurnia, v Unvergängliches Kärnten, 1976, 34.

Karlman, Arnulf in Liutpold... zavzemali poseben kraljevski položaj v samostojnem gospostvenem območju» (eine königliche Sonderstellung in einem eigenständigen Herrschaftsbereich). To mu pojasnjuje, zakaj se je »izvršila 976 ločitev vojvodine Koroške od Bavarske kot sama po sebi umevna tiho (lautlos), to je brez listinske sledi«, čeprav meni, da je formalno »Koroška stopila v zgodovino leta 976 kot vojvodina nemške države«.

Vprašanje pa se je še zaostriло s proslavnim delom programa letošnjega 13. zborovanja avstrijskih zgodovinarjev v Celovcu (17.—21. maja 1976). Po zasnutku naslovov slavnostnih predavanj naj bi bila vsa posvečena frankovsko-nemškemu obdobju koroške zgodovine in posebej nemškim sestavinam v njej,⁴⁸ slovanskemu obdobju koroške zgodovine nobeno niti v plenumu, niti v sekcijah. Starejša zgodovina tega prostora se je nehala s poznoantično katastrofo, t. j. s prihodom Slovanov.⁴⁹ Koncept proslavnega dela zborovanja, izraženega s tem programom je — ne glede na zasebne ugovore⁵⁰ — izzval že pred zborovanjem javno problematiko zaradi tega izločanja slovanskega obdobja zgodovine Koroške.⁵¹ Na samem zborovanju je mladi dr. Heinz Dopsch v odgovor, da ni bilo posvečeno nobeno predavanje karantanskemu obdobju koroške zgodovine, zavestno⁵² zajel s svojim predavanjem — po uvodni ugotovitvi, da se začenja zgodovina Koroške in tudi sožitja Slovencev in Nemcev v njej »že daleč pred 976« — tudi slovansko kneževino Karantanijo in Arnulfovo »karantansko kraljestvo« kot bistveni sestavni del zgodovine Koroške.⁵³ Doslej razpolagamo žal še vedno le s časniškimi poročili o predavanjih⁵⁴ in smo zaradi tega prisiljeni, da na tem mestu pretrgamo še nedokončani historiografski pregled.

Moja nadaljnja izvajanja se omejujejo v bistvu na prikaz naše sodbe o zastavljeni problematiki, sodbe, ki je pa rezultat obravnavanja teh vprašanj v našem in nemškem zgodovinopisju nekako od Puntschartovega in Hauptmannovega dela na zgodnj srednjeveški slovenski zgodovini naprej, čeprav je doživela ta problematika posebej živahno obravnavanje zlasti po letu 1950. V dokumentaciji pripisujem virom večji pomen kot literaturi, posebej ker nobena dosedanja obravnava ni zajela posebej tega temelja obravnave zastavljenega vprašanja v celoti.

Kljub kontinuiteti med pozno antiko in zgodnjim srednjim vekom, ki se kaže v starokarantanskem prostoru na različnih področjih (na gospodarskem zlasti pri planšarstvu in po prevzemu starejšega izkrčenega zemljišča po slovanskih prišlekkih, po obsežnih raziskovanjih Paole Koroščeve pa tudi pri nekaterih obrtniških tehnikah zgodnjekarantanske arheološke kulture, na kulturnem področju z vplivi Vlahov na nekatere sestavine slovenskega ljudskega pesništva in morda tudi melodije ljudskega petja, vsekakor pa z njihovimi vplivi pri širjenju krščanstva med Karantanci v 8. stoletju),⁵⁵ vendar med

⁴⁸ 13. österreichischer Historikertag und 12. österreichischer Archivtag vom 17. bis 21. Mai 1976 in Klagenfurt, program str. 5—6.

⁴⁹ Prav tam, str. 7 (v prazgodovinsko-antični sekciji).

⁵⁰ O tem prim. W. Neumann, Kärntner Landeszeitung 8. VI. 1976 (gre za utemeljitev odklonitve sodelovanja pri zborovanju z moje strani v intervjuju za celovski radio ob koroških kulturnih dnevih februarja 1976).

⁵¹ Gl. podatke v op. 18.

⁵² Po njegovi lastni ustni izjavi ob pogovoru o predavanju.

⁵³ Poročilo v Kleine Zeitung 21. V. 1976, ter M. Zwitter, n. n. m., 46.

⁵⁴ V različnih celovških dnevnikih iz časa zborovanja; značaj teh poročil seveda onemogoča, da bi jih jemali za podlago označe avtentičnih stališč predavateljev.

⁵⁵ Pregled problematike z lit. o vprašanjih do 1967 pri B. Grafenauer, Die Kontinuitätsfragen in der Geschichte des altkarantanschen Raumes, Alpes Orientales V, 1969, 55—85; delo P. Korošec o karantanski kulturi je še v tisku.

poznoantičnim Norikom in zgodnj srednjeveško Karantanijo prevladuje tolikšen prelom, da moramo reči, da se s slovansko naselitvijo v starokarantanskem prostoru začenja zgodovinski razvoj na novo, brez dvoma s precej nižje stopnje, kot jo je ta prostor že dosegel v pozni antiki. Požgana mesta, ekstenzivno slovansko poljedelstvo, popolna sprememba poljske razdelitve, omejitve krščanstva na ostanke Vlahov in prevlada poganstva, umik imena Norik na Bavarsko in osamosvojitve dežele pod novim imenom, zvezanim s seдеžem kneza v Krnskem gradu, barbarske polfevdalne družbene strukture, vse to simbolizira tisti prelom, ki so ga opazili avstrijski arheologi pri primerjanju najdišč in arheoloških najdb zahodno in vzhodno od bavarsko-slovanske etnične meje zgodnjega srednjega veka: po njihovi sodbi so romanski sledovi in romanska dediščina na bavarskih tleh (okrog Linza in Salzburga ter na Tirolskem) bistveno močnejši, medtem ko v materialni kulturi v slovanskem prostoru daleč prevladuje razvoj iz novih temeljev, torej diskontinuiteta nad kontinuiteto.⁵⁶ Celó v dejstvu, da z izjemo kratkega obdobja pred koncem antike, v katerem se je središče notranjega Norika premaknilo v Teurnijo, ostaja središče dežele v istem prostoru (Magdalenska Gora oziroma Štalen, Virunum, Krnski grad — Gospa Sveta, Št. Vid, Celovec) ni mogoče gledati v tolikšni meri izraza kontinuitete (Egger, Kranzmayer),⁵⁷ kolikor izraz zemljepisnega položaja tega osrednjega prostora starokarantanskega ozemlja.

Po vsem tem je treba reči, da ima v zgodovini današnje Koroške obdobje, ki se začne s tem prelomom po slovanski naselitvi, drugačen pomen kot staro keltsko noriško kraljestvo in rimska provinca.⁵⁸ V strukturnem smislu je mogoče zasledovati nepretrgan zgodovinski razvoj šele od slovanske naselitve naprej, ves prejšnji razvoj pa pomeni posebno zgodovinsko obdobje, ki za ta prostor seveda ni brezpomembno, ni pa zvezano z oblikovanjem karantansko-koroških družbenih in političnih struktur.⁵⁹

Blizu štiri desetletja po glavnem slovanskem naseljevalnem valu v Vzhodne Alpe in zgornje Posavje (konec 80 let 6. stoletja do blizu 630)⁶⁰ spada tudi notranjost Vzhodnih Alp v območje obrsko-slovanske plemenske zveze, torej glede na težišče moči v tem organizmu pod obrsko nadzorstvo (obratno pa se teorije o naselitvi kakih obrskih skupin v Karantaniji ne morejo opreti na nikakršne arheološke najdbe, marveč le na nekaj krajevnih imen, ki jih je pa mogoče razložiti tudi drugače).⁶¹ Odkar so se alpski Slovani med 623 (626?) in 630 pridružili Slovanom na Češkem in Moravskem v uporú zoper obrsko nadoblast in odkar so si pod Samovim vodstvom obranili svobodo,⁶² se začne oblikovanje slovanske karantanske kneževine v notranjosti Vzhodnih Alp kot edine dežele, ki je mogla gledati po razširjenju frankovske države do srednje Donave vzhodno od Bavarske nazaj na približno poldrugo stoletje trajajoče samostojno državno življenje. Sporočilo frankovskega kronista, da je okr. 630 živela »pokrajina Slovanov« (marca Vinedorum) pod svojim »kne-

⁵⁶ W. Jenny — H. Vettters, Lauriacum-Lorch, SOF 16, 1957, 1—24.

⁵⁷ E. Kranzmayer, n. d., 22—32 (in večkrat tudi na drugih mestih); R. Egger, Karnburg und Maria Saal, Römische Antike und frühes Christentum II, 1963, 34—42; gl. zlasti še H. Paschinger, Kärnten, Eine geographische Landeskunde, I, 1976, 140—141.

⁵⁸ Gl. tudi izraziti poudarek pri Kranzmayerju (op. 46).

⁵⁹ B. Grafenauer, Alpes Orientales V, 1969, 69—76 (z drugo literat.).

⁶⁰ Zadnji pregled z dokumentacijo in starejšo lit.: B. Grafenauer, Naselitev Slovanov v Vzhodnih Alpah, AV 21—22, 1970—1971, 17—32.

⁶¹ E. Kranzmayer, n. d., 60; Fr. Bezljaj, Slovenska vodna imena II, 1961, 53 sl.

⁶² O pripadnosti Karantanije k Samovi državi predvsem Lj. Hauptmann, Politische Umwälzungen unter den Slawen vom Ende des sechsten Jahrhunderts bis zur Mitte des neunten, MIOG 36, 1913, 245—259; B. Grafenauer, Novejša literatura o Samu in njeni problemi, ZČ 4, 1950, 151—169.

zom Valukom« (Wallucum ducem Vinedorum), kaže, da so alpski Slovani živeli tedaj v okviru Samove plemenske zveze kot posebna enota.⁶³ Prav s tem časom je zvezan tudi proces, ki se kaže v uveljavljanju novih imen — Karantanija za pokrajino, Karantanci za ljudstvo, ki je v tej pokrajini živel. Po karantanskem izročilu iz 8. stol., zapisanem po salzburškem piscu v 9. stol. (Samo... manens in Quarantanis fuit dux gentis illius), se povezujeta ti dve imeni s Samovo dobo, po furlanskem izročilu (Arnefrit... fugiit ad Sclavorum gentem in Carnuntum, quod corrupte vocitant Carantanum) s sredjo 7. stol. (664), po sodobniku je bilo zapisano prvič najbrže ob koncu 7. stol. (Carontani v Kozmografiji ravenskega Antonima — Jaro Šašel neutemeljeno povezuje to še z ostrogotsko dobo!), gotovo vsaj 772 (Carentani, Carentia v frankovskih analih), v listini prvič 811 (provincia Karantana).⁶⁴ Uveljavljanje tega imena in proces, ki se s tem uveljavljanjem izraža, sta pa v 7. stol. povsem izjemen pojav v slovanskem svetu, v katerem srečujemo podobne procese drugod šele nekaj stoletij pozneje.⁶⁵

V teku največ enega stoletja se je pretopilo slovansko prebivalstvo v osrednji pokrajini alpskih Slovanov, sestavljeno iz različnih in med seboj pomešanih plemen in plemenskih drobcev, v novo celoto.⁶⁶ Niti nova, nadplemenska etnična skupina niti novi politični organizem, ki je bil bistveni okvir tega pretapljanja, ne nosita slovanskega *plemenskega* imena, marveč *teritorialno-politično* ime, ki je prvotno zvezano s sedežem karantanskega kneza na Krnskem gradu (Carantana, curtis Carantana, civitas Carantana, Carenta) in z njegovo okolico (Gospa Sveta: Sancta Maria ad Charantanam, Carantana ecclesia sanctae Mariae; Šenturška gora: Mons Carantanus; Gosposvetsko polje: Carantanum; Krnos; Podkrnos).⁶⁷ Že samo to dejstvo kaže, da postanka Karantanije ni mogoče razlagati kot plemenske zveze, marveč da gre za trdnjšo enoto in za mnogo večji pomen kneza, kot je mogoč v okviru plemenske ureditve. Analiza družbenih premikov, ki stoje za nastankom kneževine Karantanije in za spojitvijo njenih prebivalcev v ljudstvo Karantancev, je pokazala, da imamo opraviti že s postankom državne organizacije, najstarejše trajnejše, o kateri nam poročajo viri pri Slovanih.⁶⁸

Tu izpuščam podrobnejšo analizo organizacije in družbene strukture slovanske karantanske kneževine,⁶⁹ katerim je Milko Kos v svoji kritični sintezi (L'Etat slovène en Carantanie, v L'Europe aux IXe—XIe siècles, Varšava 1966, 123—132) našel vrsto vzporednic v slovanskih kneževinah vzdolž frankovske meje od Baltiškega do Jadranskega morja. Navajam le tiste elemente karantanske ureditve, ki so bili vgrajeni v frankovski red v Karantaniji 9. stoletja in ki so delno ostali bistveni za njene strukture še dolga stoletja pozneje.

⁶³ Fr. Kos, Gradivo I, 209; M. Kos, O bolgarskem knezu Alcioku in slovenskem knezu Valuku, Sišičev zbornik, 1929, 251—258.

⁶⁴ J. Šašel, v Arheološka najdišča Slovenije, 1975, 71; viri: Fr. Kos, Gradivo I, 228, 219, 244; Gradivo II, 37; M. Kos, Conversio Bagoariorum et Carantanorum, 1936, 129.

⁶⁵ B. Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda, 1, 2. izd., 1964, 326—387.

⁶⁶ Poleg op. 60 še: B. Grafenauer, Etnična struktura in zgodovinski pomen jugoslovanskih narodov v srednjem veku, ZČ 21, 1967, 12—18; Fr. Bezlaj, Jezikovne priče slovenske etnogeneze, v Esei o slovanskem jeziku, 1957, 75—184.

⁶⁷ Fr. Kos, Gradivo II, 218, 220, 226, 280, 282; 135, 226, 282 itd.; M. Kos, Slovenska naselitev na Koroškem, GV 8, 1932, 109—110; E. Kranzmayer, n. d., II, 1958, 96, 115—116, 152.

⁶⁸ To je prvi poudaril Lj. Hauptmann, MIOG 36, 1915, 259—266 (čeprav le v zvezi s svojo hrvaško teorijo), v širšem okviru poudarja isto v Historia Mundi V, 1956, 305.

⁶⁹ B. Grafenauer, Ustoličevanje, 436—542; isti, Razvoj in struktura države karantanskih Slovanov od VII. do IX. stoletja, JIC II/3, 1963, 19—30; isti, Razvoj i struktura države karantanskih Slovanov (drugačen tekst kot prejšnje!), HZB 17, 1964, 213—225 (v opombah vsa starejša lit.).

Vsaj za tri posebnosti knežjega položaja je mogoče neposredno dokazati, da so bile vgrajene v frankovski red: obred knežjega ustoličenja in prevzema oblasti, ki so ga kljub njegovi poznejši delni preobliki v fevdalne oblike v 15. in 16. stol. vendar označevali kot edinstvenega v tedanji Evropi;⁷⁰ prevzem začetkov knežjih fevdanlih ali če hočete protofevdalnih zemljiških gošpovstev po frankovskem kralju: prve tri cerkve, zgrajene za Hotimirja in posvečene po Modestu, niso bile salzburske, kot se to navadno piše v zgodovinski literaturi; to so bile *lastniške* cerkve, s kakršnimi se po Schmidtovih raziskavah začena krščanstvo tudi pri drugih Slovanih od Panonije do polabskih Slovanov, knežje cerkve, ki jih je po odstranitvi domačih knezov prevzela krona; dve med njimi, ad Undrimas in Gospa Sveta, sta postali salzburški z darovnico l. 860, tretja — sv. Peter v Brezni (St. Peter im Holz) freisinška z darovnico iz l. 891;⁷¹ končno dokazuje Gundakarjev odkup datjave, ki sta jo dolgovala »karantanski knez in ljudstvo te dežele« (comes de Carantana et populus illius terrae) salzburškemu nadškofu ob njegovem prihodu v deželo, l. 864, da so tudi za karantanskega grofa veljale obveznosti, ki jih je že sredi 8. stol. prevzel karantanski knez Hotimir.⁷² Mitterauerjeva razprava o karantanskem plemstvu je pokazala, da je obstojal v Karantaniji družbeni sloj (čeprav najbrže maloštevilen — primores), ki ga je frankovsko visoko plemstvo priznavalo kot sebi enakovredno; Baaz, prejkone potomec talca iz Borutovega časa in njegove bavarske žene, dokazuje, da sega ta sloj še v dobo karantanske samostojnosti.⁷³ Čeprav o družbenem položaju koseškega sloja v Karantaniji obstoje različne teorije (Hauptmann — plemstvo; Klebel — srednjesvobodni vojaški sloj; Grafenauer — družiniki karantanskega kneza)⁷⁴ in čeprav se je njihov družbeni položaj po vključitvi v bolj dozorelo frankovsko družbo gotovo spreminjal (zlasti glede na možnosti razvoja in razslojevanja kosezov),⁷⁵ vendar danes s izjemo Fresacherja⁷⁶ vsi novejši zgodovinarji, ki so obravnavali to posebnost karantanskega družbenega razvoja (izginila je skoraj v celoti šele v 16. stoletju), postavljajo njene korenine v slovansko dobo Karantanije in gledajo v kosezih glavno knezovo vojaško silo (različno od plemenske vojske);⁷⁷ ne le na Koroškem, marveč tudi na Kranjskem je bila globoko v srednji vek zveza med kosezi in nosilci oblasti v pokrajini za vojvode oziroma grofe toliko pomembna, da so si jo na različne načine skušali zavarovati.⁷⁸ Na Koroškem se kaže njihov pomen še posebej pri postavljanju novega kneza oziroma vojvode, na katerega se je oprlo celo deželno plemstvo pri odporu zoper tuje vojvode sredi

⁷⁰ Aenea Silvio Piccolomini, gl. Ustoličevanje, str. 129; Jean Bodin, Six livres de la Republique I, 8, Ustoličevanje 15.

⁷¹ Fr. Kos, Gradivo II, 172, 298.

⁷² M. Kos, Conversio, 130 in 33–34; Fr. Kos, Gradivo II, 146; B. Grafenauer, HZb 17, 1964, 217.

⁷³ Fr. Kos, Gradivo II, 105; M. Mitterauer, Slawischer und bayrischer Adel am Ausgang der Karolingerzeit, Carinthia I 150, 1960, 693–726, posebej o Baazu 722.

⁷⁴ V bistvu v tem pogledu še vedno velja poročilo B. Grafenauer, Deset let proučevanja ustoličevanja koroških vojvod, kosezov in države karantanskih Slovencev, ZČ 16, 1962, 188–206 s tam navedeno literaturo, morda s poudarkom skepe o dokončnih rešitvah v sklepu razprave Hrvati u Karantaniji, HZb 11–12, 1958–59, 207–231.

⁷⁵ B. Grafenauer, Ustoličevanje, 378–382 (na tem je težišče pri Zontarju, Kleblu in Ebnerju, tako da Fresacher pogrešno misli, da to vprašanje načena na novo).

⁷⁶ W. Fresacher, Das Ende der Edliger in Kärnten, 1970.

⁷⁷ Navajam le pet najpomembnejših del: P. Puntchart, Herzogseinsetzung, 174–203, 204–239; E. Klebel, Von den Edlignern in Kärnten, Archiv f. vaterl. Gesch. u. Topographie 28, 1942; B. Grafenauer, Ustoličevanje, posebej 320–383; Lj. Hauptmann, Starslovenska družba, 75–126; H. Ebner, Von den Edlignern in Innerösterreich, Archiv f. vaterl. Gesch. u. Topogr. 47, 1956. Za podrobnejše navedbe lit. in virov gl. ta dela in ZČ 16; 1962, 188–206. Navidezne novosti vsebujejo nekatere — z zgodovinskimi podatki nezdružljive — etimologije iz zadnjega časa (J. Stanonik, Sodobnost 1963, A. Grad, Linguistica 1969, D. Ludvik, Linguistica 1972), ki jih bo pa treba v bližnji bodočnosti vzporediti z zgodovino podrobneje, kot je to mogoče na tem mestu.

⁷⁸ B. Grafenauer, Ustoličevanje, 338–344.

11. stoletja.⁷⁹ Gotovo ni le naključje, da se je povezal del kosezov s palatinskim grofom prav ob dviganju pomena te inštitucije sredi 14. stoletja.⁸⁰ Podobno bi mogli, čeprav z manj podatki in zato z manj natančnim dokazovanjem, nadaljevati o županih, vprašanju svobodnega kmečkega sloja (omejenega le v nekaj listinah iz 9. stoletja), vprašanju mehanizma »župe« pri oblikovanju zemljiških gospostev in podobnem.⁸¹ Že povedano pa gotovo zadostuje za ugotovitev, da slovanska karantanska kneževina ni le eno izmed zgodovinskih obdobj pred izoblikovanjem Koroške kot vojvodine, marveč da so njene strukture v mnogočem oblikovale družbene in oblastne strukture, kakršne so se razvijale naprej v Karantaniji v okviru frankovske in srednjeveške nemške države.

Za vprašanje pomena karantanskih temeljev za zgodovino Koroške pa je brez dvoma pglavitnega pomena postopno vgrajevanje Karantanije v frankovski fevdalni red. Prve stopnje te poti je analiziral že Hauptmann med 1915 in 1920.⁸² celotno pot pa je skušal razčleniti v njene etape (v primerjanju s prejšnjimi svojimi deli v marsičem skesani) Ernst Klebel,⁸³ tako da moremo le z nekaterimi modifikacijami uporabiti njegovo razčlenitev tudi mi. Pot od svobodne Karantanije do vojvodine Koroške, izenačene z drugimi teritorialnimi vojvodinami srednjeveške nemške države, moremo razdeliti v sedem obdobj oziroma stopenj. Le nekaterim — ključnim — med njimi bomo mogli v našem izvajanju posvetiti večjo pozornost. Tudi pri tem bo v ospredju le nekaj vprašanj (o razmerju Karantanije do Bavarske in podobno).

1. *Podreditev glede udeležbe pri vojnah v sosedstvu — sam bi raje rekel povezava Karantancev okrog 737 z zahodnimi sosedmi zaradi naraščajoče obrske nevarnosti na vzhodu in bavarskega upora zoper Franke na zahodu.* — Kleblova formulacija je namreč oprta na sodelovanje (karantanskih) Slovanov v bavarskem boju zoper Franke v bitki pri Lehu 743, toda študentovska analiza Konverzije⁸⁴ — ki jo je sprejel Milko Kos zoper Jakschevo in svoje lastno mnenje⁸⁵ — je pokazala, da spada podreditev Karantanije pod frankovsko oblast šele v čas po zlomu Odilovega upora (servitutique regum eos subiecerunt),⁸⁶ torej ne pred 743 (kot še danes beremo brez izjeme v različnih koroških zgodovinah), marveč med 743 in 746. Karantansko sodelovanje v boju pri Lehu je torej rezultat pogodbenega sodelovanja samostojnih zaveznikov in ne izraz karantanske podrejenosti Bavarcem.

2. *Uvajanje krščanstva po okrog 751 (Gorazd, Hotimir).* Tudi to obdobje, ki seže do blizu leta 820 (vsaj do 817), zahteva ob Kleblovem izvajanju dodatnih poudarkov. Notranji razvoj Karantanije je bil — z izjemo uvajanja krščanstva — še povsem neodvisen od frankovskih oblik in vplivov. Tega ne dokazujejo le — celo pri uvajanju krščanstva! — Hotimirjeve lastniške cerkve, ampak tudi način postavljanja knezov,⁸⁷ dejstvo da se je Tasilo ob uporabi zoper krščanstvo 769 obotavljal tri leta, preden je posegel z

⁷⁹ B. Grafenauer, Ustoličevanje, 194–203, 255–256.

⁸⁰ E. Klebel, n. d., 70–71; B. Grafenauer, Ustoličevanje, 326–8, 341–2.

⁸¹ S. Vilfan, Rechtsgeschichte der Slowenen, 1968, 35–98 passim.

⁸² Lj. Hauptman, MIOG 36, 1915, 266–287, in ČJKZ 2, 1920, 210–250; Mejna grofija Spodnjepanonska, Razprave ZDHV 1, 1923, 311–357; Staroslovenska družba in obred na knežjem kamnu, 1954; Der kärntnerische Pfalzgraf, SÖF 15, 1956, 108–123.

⁸³ E. Klebel, Carinthia I 150, 1960, 665–692.

⁸⁴ B. Grafenauer, Priključitev Karantanije na Zapad, Čas 36, 1942, 17–40.

⁸⁵ M. Kos, Zgodovina Slovencev od naselitve do konca petnajstega stoletja, 1955, 84.

⁸⁶ M. Kos, Conversio, 130; avtor CBC uporablja (petnajstkrat) ime »rex« le za frankovske kralje in člane karolinške dinastije, za nekarolinške bavarske vojvode pa osemkrat brez izjeme le »dux«.

⁸⁷ M. Kos, Conversio, 130; B. Grafenauer, Ustoličevanje, 69 sl.

vojsko v karantanske razmere,⁸⁸ in končno rižanski placit, ki v podobnem primeru Istre okrog 804 kaže frankovsko spoštovanje zatečenih pravnih struktur.⁸⁹ Uvajanje krščanstva so podpirali tudi sami karantanski knezi, pa tudi salzburške cerkve vsaj do nastopa Arna ni mogoče preprosto izenačevati s frankovsko (in z nemškim vplivom): Firgilove vezi z otokom Jona preveč jasno dokazujejo njeno irsko usmerjenost in s temi začetki so zvezani tudi začetki karantanske nadplemenske kulture, izraženi ne le v »očenašu« izpred l. 800, marveč tudi v freisinških spomenikih, ki tako živo kažejo irsko-bavarski duh iz časa vsaj pred l. 803 (prošnja za odpusčenje grehov neposredno od boga in ne od njegovega predstavnika, duhovnika, kot je to v podobnih obrazcih splošne spovedi frankovskega izvora).⁹⁰ Tudi vztrajno ponavljanje o začetkih nemške kolonizacije v karantanskem prostoru v tem času je brez zgodovinskih temeljev. Vse do l. 817 deli Karantanijo od Bavarske v tem času v strukturnem pogledu formulacija »*Ordinatio imperii*« — »Item Hludowicus volumus ut habeat *Baioariam* et *Carentanos* et *Beheimos* et *Avaros* atque *Sclavos* qui ab orientali parte *Baioariae* sunt«.⁹¹ Lahko je sporno, ali so »Slovani vzhodno od Bavarske« Moravani ali panonski Karantanci, toda »*Bavarska*« in »*ljudstva*« na vzhodu — to sta v frankovskih očeh tedaj brez dvoma še dve različni obliki frankovske oblasti. Ugotovitev, na katero je opozorila prvič Hauptmannova analiza l. 1915,⁹² do danes ni naletela na nikakršen ugovor, pač pa glede svojih posledic v koroškem zgodovino-pisju večkrat na zamolčevanje. Brez frankovskih gospodov so pa bile vse druge strukturne spremembe pač nemogoče (in to velja tudi za kolonizacijo). Karantanija, vgrajena v frankovski obrambni sistem kot polvazalna kneževina, je bila v tem času podvržena različnim nosilcem vrhovne oblasti: 745–763 sta jo izvrševali Bavarska (izhodišče pokristjanjevanja in varstvo karantanskih talcev) in frankovski kralj (privolitev na novega kneza); 763–788 je zaradi bavarskega upora zoper Franke vsa nadoblast prešla na bavarskega vojvodo, medtem ko jo je 788–796 prevzel v imenu frankovske krone bavarski prefekt; po razširjenju frankovskih osvajanj do srednje Donave 796 je bil karantanski knez pod nadzorstvom mejnega grofa Vzhodne marke. Vsekakor v vsem tem času — kot je ugotovil že Hauptmann — Karantanija ni bila pridružena Bavarski kot njen sestavni del, marveč se je razlikovala od nje že po svoji bistveni notranji strukturi kot ena izmed slovanskih kneževin, ki so sestavljale skrajni vnanji pas frankovske države (enako kot Hrvatska do osamosvojitve 880 in občasno tudi Velikomoravska).⁹³

3. *Zamenjava slovanskih knezov z bavarskimi grofi, med 817 in 822.* — Včasih smo spremembo datirali z l. 820 in jo povezovali s karantanskim sodelovanjem v uporju Ljudevita Posavskega.⁹⁴ Moro je 1963 postavil tezo, da spada premik v l. 817 kot posledica *Ordinatio imperii* in da pomeni prav ta sprememba povod za pridružitve Karantancev upornikom pod Ljudevitom

⁸⁸ Fr. Kos, *Gradivo* I, 238 (upor 769), 239 (ustanovitev Innichena), 244 (Tasilova vojna intervencija 772).

⁸⁹ Fr. Kos, *Gradivo* II, 23; R. Udina, *Il placito di Risano*, *Archeogr. Triestino* 45, 1932, 1 ss.; M. Kos, O starejši slovanski kolonizaciji v Istri, *SAZU*, Razprave 1, 1950, 55–63; J. Ferluga, Niže vojno-administrativne jedinice tematskog uredjenja, *Zbornik radova SAN* 36, 1953, 93 sl.; F. Selingheri, *Dux Histriae*, *Archeogr. Triestino* 71, 1959, 87 ss.; S. Vilfan, n. d., 81 sl.

⁹⁰ H. Eggers, *Die altdeutschen Beichten*, *PBB* 77, 1955, 89–123; 80, 1958, 372–405; 81, 1959, 78–122; B. Grafenauer, *Zgodovinarjeva paralelogona k novi izdaji freisinških spomenikov*, *CZN* n. v. 5, 1969, 146–172 (z vso starejšo literaturo).

⁹¹ Fr. Kos, *Gradivo* II, 51 (v celoti MGH, *Capitularia* I, 271).

⁹² Lj. Hauptmann, *MIOG* 36, 1915, 272.

⁹³ Gl. op. 82.

⁹⁴ Od Lj. Hauptmanna, *MIOG* 36, 1915, naprej.

Posavskim.⁹⁵ Teza je v toliko nedokazljiva, da je Ludovik Nemški v resnici prevzel oblast na Bavarskem šele po februarju 826 in zato ni razvidno, kako bi *teoretična* razdelitev države v *Ordinatio imperii* mogla vplivati na karantanske razmere. Dokaz za njen vpliv je pač šele Matherijevo zemljiško gospostvo pri Trušnjah 822, torej šele po udeležbi Karantancev v uporu Ljudevita Posavskega.⁹⁶ Da kljub temu razmikam prelom v čas med 817 in 822, je vzrok drugje: v tem času je očitno spremenjena v mejno grofijo tudi Zgornja Panonija med Litvo in Rabo;⁹⁷ spričo tega ni več zagotovljeno, da bi se mogla spremeniti Karantanija v mejno grofijo (post istos /Priwizlaga, Cemicas, Ztoimar, Etgar/ vero duces Bagoarii coeperunt praedictam terram dato regum habere in comitatum)⁹⁸ le zaradi posebnega dogodka (udeležbe pri uporu Ljudevita Posavskega) in ne zaradi spremembe, ki je zajela celotno ozemlje, podrejeno nadzorstvu grofa Vzhodne marke (tudi Obre v Zgornji Panoniji). Vsekakor pa ne gre za naenkratno »družbeno reformo«, ki bi zajela celotno pokrajino, kot je mislil Klebel v mlajših letih,⁹⁹ marveč le za postopno uvajanje in širjenje oblik zemljiškega gospostva iz osrednjih proti obrobim delom pokrajine, ki je trajalo še do srede 11. stoletja.¹⁰⁰ Videli smo že, da je bila pri tem v mnogočem v novi red vključena tudi struktura slovanske karantanske kneževine. Po tej reformi je mogla biti Karantanija kot mejna grofija do 828 podrejena bavarskemu prefektu oziroma po 826 kralju Ludviku Nemškemu; z organizacijo posebne vzhodne prefekture 828 se je ta kratkotrajna pridružitev nehala, kajti vzhodna prefektura je bila od tega časa naprej posebna enota poleg Bavarske, čeprav je imela istega »kralja«.¹⁰¹

4. *Osamosvojitve, sprva s ponesrečenimi upori (Ratbod, Karlman) in v cerkvenem pogledu (Osvald, 860), nato z uspehom pod Arnulfom (876—887).* — Tu smo pri ključnem obdobju razvoja od »kneževine« Karantanije v »vojvodino« Koroško. Velika oblast vzhodnega prefekta je privedla Ratbota¹⁰² 855/56 do upora. Zato je bila 856 vzhodna prefektura, kakor pred 828 brez kake prefektu neposredno podrejene grofije, omejena na nadzorstvo nad Vzhodno marko in Zgornjo Panonijo in izročena sinu Ludvika Nemškega, Karlmanu. Karantanija in Spodnja Panonija sta bili izločeni iz prefekture kot samostojni marki, gotovo do 861 podrejeni Bavarski — čeprav morda tudi v obliki neposredne kraljevske oblasti Ludvika Nemškega. Karlmanov upor zoper to ureditev je v letih 861—863 privedel do obnove vzhodne prefekture poleg Bavarske, ob čemer se je preneslo težišče te enote v Karantanijo: zmaga pokrajinskega duha se je ob tem povezala s starim »zgodovinskim« imenom — »iz njenega osrčja, Karantanije, se je razširilo zdaj karantansko ime na obrobne dežele, vse skupaj so postale karantanske«.¹⁰³ Do 887 je bil poslej prefekt obenem mejni grof v Karantaniji:¹⁰⁴ po Gundakarju je 864 postal to Karlman, ki je 865 združil to oblast z oblastjo nad Bavarsko (pač

⁹⁵ G. Moro, *SOF* 22, 1963, 85 sl.

⁹⁶ Fr. Kos, *Gradiivo* II, 70.

⁹⁷ M. Mitterauer, *Karolingische Markgrafen im Südosten*, AOG 123, 1963; vprašanje pa je vendarle odprto, ker frankovski državni anali imenujejo obrsko ljudstvo v Panoniji zadnjič še 822.

⁹⁸ M. Kos, *Conversio*, 135.

⁹⁹ E. Klebel, *Siedlungsgeschichte des Deutschen Südostens*, 1940, 59—64.

¹⁰⁰ B. Grafenauer, *Ustoličevanje: Zgodnjefevdalna družbena struktura jugoslovanskih narodov in njen postanek*, ZČ 14, 1960, 35—95; *Zgodovina slovenskega naroda* II, 1965, 13—44, 125—134, 157—165.

¹⁰¹ M. Mitterauer, n. n. m., 84—90, 160—169.

¹⁰² M. Mitterauer, n. n. m., 91—103.

¹⁰³ Lj. Hauptmann, *CJKZ* 2, 1920, 246.

¹⁰⁴ M. Mitterauer, n. n. m., 160—169 (z ustreznimi popravki tabelaričnega pregleda 168, ki ima glede prefektov, mejnih grofov v Karantaniji in karantanskih grofov vrzeli).

kot oblast nad dvema prirejenima enotama, torej prvič v »personalni uniji«, vsaj odkar je 876 prevzel po svojem očetu vzhodnofrankovsko kraljestvo, pa njegov nezakonski sin Arnulf, ki je ohranil oblast nad Karantanijo vsaj do 887, ko je postal vzhodnofrankovski kralj (če ne celo do ok. 895).¹⁰⁵ Ob Arnulfovem prevzemu Karantanije je sicer Vzhodna marka ostala pri Bavarski, »ali ta mala izguba mu je bila bogato poplačana, kajti iz homatij v državi in bržkone tudi iz svežega spomina na narodno vojvodino Karantancev mu je vzknila naenkrat skoro neodvisna knežja oblast« v »kraljestvu« Karantaniji, ki je bilo eno izmed treh »kraljestev«, ki so se od 876 stikala v srednjem Podonavju: Velikomoravska država severno, »kraljestvi« Bavarska in Karantanija južno od Donave.¹⁰⁶

Značaja tega dviga veljave Karantanije ne kaže samo uradni listinski naslov »kraljestvo« (regnum, rīch),¹⁰⁷ marveč tudi vzporedno navajanje Karantanije ob Bavarski in Karantancev (Slovanov) ob Bavarcih (Noričanih),¹⁰⁸ še posebej pa dejstvo, da je bilo Arnulfovo razmerje navzven 881 do 885 v tolikšni meri samostojno, da zanj ni veljala cesarjeva sklenitev miru s Svetopolkom 884, marveč je šele leto pozneje sklenil mir z velikomoravskim vladarjem tudi sam.¹⁰⁹

Nasprotno mnenju, da je pomenilo »karantansko kraljestvo« (regnum Carantanum) le Karantanijo v ožjem smislu (Koroško in zgornje Pomurje),¹¹⁰ kaže že formulacija virov o postavitvi Karlmana (862) in Gundakarja (863) za vzhodnega prefekta — z besedami »postavljen je bil na čelo Karantancev« (praelatus erat Carantanis)¹¹¹ — da se je ob tem začela spreminjati tudi vsebina izrazov »Carantania« oziroma »Carantani«. Še očitneje postaja to v Arnulfovi dobi. Leta 880 se Blatenski kostel (Mosaburch), središče Spodnje Panonije, izrecno lokalizira v Carantanum;¹¹² po podatkih o vojskovanju med Arnulfom in Svetopolkom 884 spada in »regnum Arnulfi« ozemlje med Rabo in Vzhodno marko (Pannonia de Hraba flumine ad Orientem), t. j. Zgornja Panonija.¹¹³ Kakor je spoznal že Pirchegger 1912,¹¹⁴ je po edini listini, ki se nam je ohranila za ozemlje »grofije ob Savi« (895), ležala tudi ta »in partibus Charantania nominatis«.¹¹⁵ To še potrjuje Mitterauerjeva teza, da je dobil grof Ratold med 896 in 899 prav to grofijo v upravo kot »karantansko mejo« (Karentini termini).¹¹⁶ Obseg Karantanije pa izpričujejo za zadnja desetletja 9. stoletja tudi drugi viri: l. 869 so prebivali prvi Madžari v srednjem Podonavju v neposrednem sosedstvu »Karantancev, Moravanov in Bolgarov«, »v puščini Panoncev in Obrov« (med Donavo in Tiso), kar brez pripadnosti Panonije h »Karantancem« ne bi bilo mogoče.¹¹⁷ Pa tudi geografija angleškega kralja Alfreda (nastala okrog 880) pove, da je mejila Karantanija

¹⁰⁵ Fr. Kos, *Gradivo* II, 204, 235, 259, 278–280; glede zveze Arnulfa s Karantanijo do 895; še vedno je nerešeno vprašanje položaja Ruotperta (kljub M. Mitterauerju, n. n. m., 166 sl., 180–187).

¹⁰⁶ Lj. Hauptmann, *CJKZ* 2, 1920, 248–250.

¹⁰⁷ Fr. Kos, *Gradivo* II, 235, 300, 319.

¹⁰⁸ Fr. Kos, *Gradivo* II, 247, 280, 290, 306, 341.

¹⁰⁹ Fr. Kos, *Gradivo* II, 268, 270.

¹¹⁰ G. Moro, *SOF* 22, 1963, 94 sl.

¹¹¹ Fr. Kos, *Gradivo* II, 183.

¹¹² Fr. Kos, *Gradivo* II, 259.

¹¹³ Fr. Kos, *Gradivo* II, 183; o formalnem pomenu izraza Oriens prim. Fuldске anale na drugih mestih.

¹¹⁴ H. Pirchegger, *Karantanien und Unterpannonien in der Karolingerzeit*, *MIOG* 33, 1912, 297.

¹¹⁵ Fr. Kos, *Gradivo* II, 309.

¹¹⁶ M. Mitterauer, n. n. m., 223; Fr. Kos, *Gradivo* II, 310.

¹¹⁷ Lj. Hauptmann, *Uloga Velikomoravske države u slavensko-njemačkoj borbi za Podunavlje*, *Rad JAZU* 243, 1932, 145 (*Regin. chron. ad ann. 889*).

(Karendre) ob Donavi na severu na Velikomoravsko, na vzhodu pa na Bolgare, od katerih jih je delila le »pustinja« (med Donavo in Tiso).¹¹⁸

Spremenila pa se je tudi vsebina imena »Carantani«. To tedaj ni bilo več ime prebivalstva le ene mejne grofije, marveč je postalo skupno ime vseh alpskih in panonskih Slovanov in je ohranilo skozi nekaj stoletij pomen današnjega imena »Slovenci« (čeprav seveda obeh etničnih enot ne moremo — že zaradi tako različne razsežnosti — preprosto izenačevati).¹¹⁹ Imeni Karantanija in Karantanci sta ohranili ta svoj pomen skozi dolga stoletja in sta se uveljavili na širokem prostoru tedanje Evrope.¹²⁰ Ko našteva tako imenovani Nestorjev Letopis (iz srede 12. stol.) slovanska ljudstva, omenja »Horutane« vzporedno ob Hrvatih in Srbih. Arabski geograf El Idrisi je l. 1161 štel v Karantanijo vse ozemlje od njenih zahodnih meja do Bratislave in Bude na vzhodu. Cesarski notar Burghard je 1164 štel v »Slovenijo« Koroško, Kranjsko, Istro in dve marki na Štajerskem. Helmold je v *Chronica Slavorum* 1166 še vedno imenoval tudi »Karantance« med naštevanjem slovanskih ljudstev. Prav tako se uporabljata imeni »Karantanci« in »Karantanija« v starem pomenu in obsegu v *Excerptum de Carantanis* iz okrog 1200. Še sredi 13. stoletja (okrog 1240) je obsegala »Karintija« po pojmovanju angleškega pisca Bartolomeja vso pokrajino med Donavo na severu, Jadranskim morjem, Dalmacijo in Slavonijo na jugu, Italijo na zahodu in Panonijo na vzhodu, »Korošce« (Carinthe) pa omenja kot slovansko ljudstvo vzporedno ob Čehih, Poljakih, Moravanih, Polabskih Slovanih, Rusinih in Dalmatincih. Končno ponavljajo še madžarske kronike 14. stol. (»Slikana dunajska kronika« in Johannes de Turocz) mnenje predloge iz 11. stol., da sodita h Karantaniji področje, ki meji na Slavonijo in prav tako tudi Istra.¹²¹ Tako trdovratno izročilo, ki se je ohranilo v slabotni obliki ob podpori v slovanskem jeziku opravljanega ustoličevanja koroških vojvod¹²² tudi pri Unnestu in v zgodovinskem izročilu o »nenemškem izvoru« slovenske nadvojvodine Koroške (Windisch Erzherzogtum Kärnten) pri samem koroškem plemstvu do začetka 16. stoletja,¹²³ seveda ne more biti izraz le kratkotrajnega fevdalnega združenja vojvodine s sosednimi markami na prelomu 10. in 11. stoletja. Temelj teh pojmovanj more biti le v drugi polovici 9. stoletja, to je v preraščanju Karantanije iz marke v regnum in razširjenju pojma Carantani na vse njeno slovansko prebivalstvo, ki ga spričuje neposredno tudi *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. Le v tem času, pred dokončanjem fevdalizacije v osrednji pokrajini, je bil slovanski družbeni element še dovolj veljaven in močan tudi v višjih družbenih slojih,¹²⁴ da se je mogel dokončati proces, v marsičem soroden z nastajanjem plemenskih vojvodin v drugih predelih vzhodnofrankovske države. Končno je tu še vojvodski stol iz 9. stoletja,¹²⁵ ki je sicer z ene strani res simbol (Karlmanove ali Arnulfove) fevdalne »kraljevske« oblasti nad razširjeno Karantanijo, z zahodnim sedežem koseškega »sodnika dežele« pa vendar povezan še s tedanjo slovansko družbeno struk-

¹¹⁸ R. Kaiser, *Medieval English*, Berlin 1961⁵, 52.

¹¹⁹ B. Grafenauer, ZČ 21, 1967 (temeljna stališča vse razprave).

¹²⁰ B. Grafenauer, Karantanija in njena dvakratna vloga v oblikovanju slovenske narodne zavesti, *Kronika* 16, 1968, 133.

¹²¹ B. Grafenauer, *Zgodovina II*, 1965, 87 sl.

¹²² B. Grafenauer, Ustoličevanje, 134—140, gl. še op. 19.

¹²³ Gl. op. 20.

¹²⁴ M. Mitterauer, *Carinthia* 150, 1960, 693—726; Fr. Kos, *Gradivo II*, 247, 280, 281.

¹²⁵ O nevzdržnosti etnografsko-nekritičnih Steinmannovih domislic (*Carinthia I* 157, 1967, 469—497) prim. K. Ginhart, *Carinthia I* 157, 1967, 460—466, in B. Grafenauer, Ustoličevanje koroških vojvod in vojvodski prestol, ZČ 24, 1970, 112—122.

turo tedaj brez dvoma še izrazito slovanske pokrajine, ki ji ta značaj izrecno priznavajo sodobni viri z izenačevanjem »Karantancev« s »Slovani«. ¹²⁶

Te razmere se niso bistveno spremenile tudi ob sklepu karolinške dobe, ko je med 893 in 907 prevzel oblast nad Karantanijo Liutpold (začetnik Liutpoldinske dinastije na Bavarskem, a obenem sorodnik Karolingov). ¹²⁷ Kot *karantanski* grof in obenem grof Vzhodne krajine je imel po Arnulfovi smrti prevladujoč položaj tudi nad Bavarsko in je postal varuh mladoletnega vzhodnofrankovskega kralja. ¹²⁸ Povezanost starokarantanskega prostora tudi v tem času dokazuje tudi obseg karantanskega korepiskopata, obnovljenega 873, Ludvikova darovnica Salzburgu iz l. 860 in »pseudoarnulfinum« iz l. 890, ki zajemajo celotni karantanski prostor nad Dravo. ¹²⁹ Položaj Karantanije pa se je resnično spremenil spričo madžarske nevarnosti po l. 896. Medtem ko je bila grofija ob Savi podeljena Ratoldu še vedno kot »Karantani termini«, je bila izročena »Panonija z Blatenskim kostelom« (Pannonia cum urbe Paludarium) 896 v varstvo Braslavu ¹³⁰ in s tem izločena iz okvira Karantanije in fevdaliziranih krajin. Tudi to je ni rešilo, kajti že l. 900 je bila po Madžarih povsem opustošena, ¹³¹ katastrofalni poraz pri Bratislavi 907 ¹³² pa je povsem zrušil frankovsko ureditev zunaj Vzhodnih Alp in omejil slovansko področje nemške države le na ožjo Karantanijo, na obseg frankovske države okrog 745. Zaradi madžarskih vpadov zmanjšana Karantanija se je vnovič naslonila na Bavarsko.

5. *Združitev Karantanije z Bavarsko pod istim vojvodo do 976, a ne brez prekinitve in ne drugače kot v personalni uniji.* — Takoj po porazu pri Bratislavi je Liutpoldov najstarejši sin Arnulf prevzel oblast nad Bavarsko, pri čemer se je naslonil na izročilo karolinškega »bavarskega kraljestva«, združenega z oblastjo nad preostankom ozemlja na vzhodu ¹³³ (907—937). Toda tudi v tem času ne prenehajo podatki virov, ki kažejo na ohranitev izročila o posebnem »karantanskem kraljestvu« (vojvodini Arnulfove dobe v 9. stoletju). Ne le, da se liutpoldinski Arnulf vsaj enkrat (935) imenuje kot »vojvoda Bavarcev in Karantancev« (Bagoariorum et Carantanorum dux), ¹³⁴ kot se v podobnem položaju ponavlja naslov po l. 976. Pravno samostojnost Karantanije ob Bavarski dokazuje vsekakor tudi položaj Arnulfovega brata Bertolda, ki je nastopal do 937 kot »vojvoda« (dux) do 937 le v zvezi s Karantanijo, zlasti 927 (kot advokat korepiskopa, na Krnskem gradu v zvezi z nekdanjo knežjo posestjo, kar je Jaksch povezoval z domnevo — glede na tedanjo obliko obreda pač ne povsem zagotovljeno — da je bil ob tej priložnosti Bertold morda ustoličen za karantanskega vojvodo), ¹³⁵ dokler ni 937 (do 947) po bratu prevzel tudi oblasti nad Bavarsko; odtlej se imenuje le bavarskega vojvodo.

Od 937 do 976 je bila Karantanija podrejena bavarskim vojvodom (Bertold do 947; Henrik I. 947—955; Henrik II. Prepirljivec 955—976). Toda tudi v tem času ne presahnejo viri, ki kažejo na samostojnost Karantanije ob Bavarski, na njeno »vojvodinsko« tradicijo in s tem na verjetnost teorije, da je šlo pri njuni povezavi vendarle samo za personalno unijo. To v ostalem

¹²⁶ Fr. Kos, *Gradivo* II, 248, 298, 306.

¹²⁷ Fr. Kos, *Gradivo* II, 308, 309.

¹²⁸ K. Reindel, *Handbuch*, 207—208.

¹²⁹ Fr. Kos, *Gradivo* II, 172, 296.

¹³⁰ Fr. Kos, *Gradivo* II, 313.

¹³¹ Fr. Kos, *Gradivo* II, 324.

¹³² Fr. Kos, *Gradivo* II, 342; za Salzburške anale dodaj MGH SS, 744 (H. Bresslau; ad a. 907).

¹³³ K. Reindel, *Handbuch*, 208—216.

¹³⁴ Fr. Kos, *Gradivo* II, 384.

¹³⁵ Fr. Kos, *Gradivo* II, 368, 369, 370, 377; A. Jaksch, n. d., 121; B. Grafenauer, *Ustoličevanje*, 252.

ustreza tudi pojmovanjem fevdalne dobe: večjo čast je prinašala združitev dveh samostojnih enot v rokah istega vladarja, kot povečanje ene same enote z vključitvijo druge.

Heinz Dopsch je pred kratkim opozoril v odlični razpravi o »waltpotu« na Koroškem¹³⁶ na vrsto za naše vprašanje pomembnih listinskih formulacij in zgodovinskih dejstev. Sama institucija »waltpota« pomeni pač, da je kralj izločil svojo posest v Karantaniji izpod vojvodove oblasti in jo zaupal svojemu posebnemu »poslancu«. Pri tem gre v Bertoldovem času pač za nezaupanje, ki ga je povzročil upor Arnulfovega sina Eberharda po očetovi smrti.¹³⁷ Tedaj se pojavi kraljevska posest »in Carantana regione... sub regimine Vuerianti«.¹³⁸ »Regimen« — izraz izvira od rex (kralj) — ni naključen termin in pomeni več kot grofija: »ali kraljevskemu enako gospodstvo ali varstvo kraljevskih pravic v zastopanju kralja za določeno upravno območje, v tem primeru za »provinco« Karantanijo. Weriantu je bil zaupan »regimen« nad vso Karantanijo... Trditev, da bi Weriant upravljal Karantanijo kot grof, nima v virih nobene opore.¹³⁹ V letih 953, 965, 977 in 980 je bil »waltpoto« v Karantaniji grof Hartvik (oženjen z Liutpoldinko), ki je bil obenem palatinski grof na Bavarskem s podobnimi nalogami.¹⁴⁰ Za razmerje med Karantanijo in Bavarsko je pomembno že dejstvo, da položaj palatinskega grofa na Bavarskem ni zadoščal za izpolnjevanje podobne naloge v Karantaniji, marveč da je bil posebej postavljen v Karantaniji za kraljevega »waltpota«.¹⁴¹ Končno se tudi v tem času v virih pojavljajo enako kot v dobi karolinškega Arnulfa vzporedno Bawarii et Carentani¹⁴² in leta 953 celo znamenita lokalizacija »v karantanskem kraljestvu« (in regno Carentino) — prav tedaj, ko je bil sicer »regimen« nad Karantanijo prenešen v roke cesarjevega brata, bavarskega vojvoda Henrika I.¹⁴³

6. Koroška — »uradna vojvodina« nemške države v smislu dinastične uporabe za osebe salijske dinastije (za podelitev vojvodskega dostojanstva in pravic tudi zunaj Koroške), vendar ne brez prekinitev glede personalne unije z Bavarsko. — Zaradi upora Henrika II. 976 je Bavarsko dobil Oton Švabski, toda brez Karantanije; kot »vojvoda Korošcev« (Karentanorum dux) se l. 977 naenkrat omenja trikrat Bertoldov sin Henrik Liutpoldinski.¹⁴⁴ V luči vsega, kar smo videli doslej, je to komaj mogoče označiti drugače kot dinastično spremembo in z njo zvezano razvezavo personalne unije dveh pokrajin s samostojno »vojvodinsko« tradicijo: Le v nečem je poslej resnično drugače — v pogostnejšem in doslednejšem formalnem naslovu vojvodstva »Karantancev« tudi ob vnovičnih personalnih unijah z Bavarsko. Ob dejstvu, da se v virih ni ohranil nikak odmev o dvigu Karantanije v »vojvodino« (nemškega rajha) 976 in ob vseh pričevanjih o izročilu o »karantanskem kraljestvu« tudi v 10. stoletju je to zgolj teoretično mogoč, a vsekakor šibek in skrajno dvomljiv dokaz o kakršnemkoli prelomnem pomenu letnice 976 v ka-

¹³⁶ H. Dopsch, *Gewaltbote und Pfalzgraf in Kärnten*, Carinthia I 165, 1975, 125—151.

¹³⁷ K. Reindel, *Handbuch*, 216.

¹³⁸ Fr. Kos, *Gradivo* II, 392.

¹³⁹ H. Dopsch, n. n. m., 127 sl., 134.

¹⁴⁰ H. Dopsch, n. n. m., 129.

¹⁴¹ Fr. Kos, *Gradivo* II, 400, 419, 458, 468, 469.

¹⁴² Fr. Kos, *Gradivo* II, 383, 389, 398.

¹⁴³ Fr. Kos, *Gradivo* II, 400; mislim, da je mogoče interpretirati lokalizacijo »in pago Karintriche« (469) samo v zvezi s tem terminom in zato moram odklanjati domnevo, da bi šlo pri tem za »Flurname« Gosposvetskega polja (G. Moro, *SOF* 22, 1963, 94; H. Dopsch, n. n. m., 132 in 137).

¹⁴⁴ Fr. Kos, *Gradivo* II, 456, 457, 459.

rantanski zgodovini. Tudi poslej so se namreč razmerja med Bavarsko in Karantanijo še četrto stoletja izredno pogosto spreminjala.

Razvezava personalne unije Karantanije z Bavarsko iz l. 976 je trajala le nekaj let. Ko se je v začetku poletja 977 Henrik Prepirljivec s češko pomočjo vnovič skušal polastiti Bavarske in se mu je hitro pridružil tudi koroški vojvoda Henrik Luitpoldinec, sta bila oba premagana in 978 poslana v »izgnanstvo« (in exilium missi), Karantanija pa je bila vnovič vrnjena v roke člana cesarske dinastije, Otona Wormškega, bratranca cesarja Otona II.¹⁴⁵ Kot koroškega vojvodo pa ga srečujemo v listinah le od 979 do začetka junija 983.¹⁴⁶ Tedaj je prišlo do pomirjenja med cesarjem in Henrikom Liutpoldinskim: po smrti bavarsko-švabskega vojvode Otona (ki je umrl 1. novembra 982 brez potomcev) je prejel najprej Bavarsko, še pred smrtjo cesarja Otona II. (7. decembra 983) pa k njej tudi vojvodino Karantanijo, ki se ji je Oton Wormški očitno odpovedal (ohranil pa vojvodski naslov brez označbe vojvodine).¹⁴⁷ Tokratna personalna unija je trajala le nepolni dve leti. Novi cesar Oton III. se je namreč pomiril tudi s svojim malim stricem Henrikom Prepirljivcem in se pred aprilom 885 vrnil k razdelitvi oblasti iz leta 976: Henrik Liutpoldinski je ohranil v svojih rokah Karantanijo, drugi Henrik pa je vnovič postal vojvoda bavarski.¹⁴⁸ Ob smrti Litupoldinca (989) pa je Henrik Bavarski vnovič združil v svojih rokah oblast nad Bavarsko in Karantanijo; ta personalna unija se je — kot je prepričljivo dokazal Hauptmann — nadaljevala še po njegovi smrti za vlade njegovega sinu Henrika (kot bavarskega vojvode IV.) 995 do 1002, ko je bil izvoljen za nemškega cesarja Henrika II. in je v zvezi s pridobivanjem naklonjenosti vojvodskih volilcev Karantanijo vnovič ločil od Bavarske in jo vrnil v oblast Otona Wormškega.¹⁴⁹ Menjavi vojvod 995 in 1002 sta pa zvezani vendar tudi z novimi teritorialnimi spremembami. V vsem zgodovinopisju do Hauptmanna in marsikdaj v koroškem zgodovinopisju tudi še pozneje (posnemajoč Jakscha)¹⁵⁰ srečujemo trditev, da je bila obnovljena Otonova oblast nad Karantanijo že 995. V resnici pa srečujemo Otona med 996 in 1001 v tem področju le z naslovom »dux (ki ga je nosil tudi ves čas med 983 in 995) et missus« v Veronski marki, brez nastopov v zvezi s Karantanijo;¹⁵¹ nasprotno je pri veliki darovnici v korist Adalberona Eppensteinskega (100 kmetij v Karantaniji in Pomurski krajini), ki nikakor ni mogla iti mimo karantanskega vojvode, l. 1000 posrednik pri cesarju še vedno dux Heinricus in ne Oto.¹⁵² Leta 995 je bila očitno Veronska marka ločena od Karantanije in izročena posebej Otonu Wormškemu. Prav zaradi tega jo je po letu 1002 tudi ohranil poleg Karantanije (kot Carentanorum dux et Veronensium comes).¹⁵³ Leta 1002 je Oton prvič spet omenjen kot »vojvoda Karantancev«. Že v tem ali naslednjem letu pa se je uveljavilo staro nasprotje med bavarskimi Henriki in Otonom Wormškim v tem, da so bile vse dotlej s Karantanijo zvezane štiri krajine na vzhodu od vojvodine ločene in podrejene neposredno kroni.¹⁵⁴ Prav to je bil odločilni korak pri razvoju od vojvodine Karantanije k nastajanju bistveno manjše vojvodine Koroške in

¹⁴⁵ Fr. Kos, Gradivo II, 464.

¹⁴⁶ Fr. Kos, Gradivo II, 466, 469, 475; po 469 je v tem času »regimen« vnovič v rokah grofa Hartvika.

¹⁴⁷ Fr. Kos, Gradivo II, 479.

¹⁴⁸ Fr. Kos, Gradivo II, 485.

¹⁴⁹ Lj. Hauptmann, Erläuterungen ..., 371—378.

¹⁵⁰ A. Jaksch, n. d., I, 156.

¹⁵¹ Fr. Kos, Gradivo II, 518, 521, 522, 525, 526; Gradivo III, 1911, 1, 2, 5, 6, 7.

¹⁵² Fr. Kos, Gradivo II, 529.

¹⁵³ Fr. Kos, Gradivo III, 10.

¹⁵⁴ Lj. Hauptmann, Erläuterungen ..., 378—379.

pri drobritvi karantanskega etničnega ozemlja v poznejše zgodovinske dežele.¹⁵⁵ Šele od 1002 naprej je bila Koroška v resnici »uradna vojvodina« s politično funkcijo, ki jo opredeljuje Klebel, do 1077 vsaj formalno pod posebnimi vojvodami: v resnici se namreč začenja že sredi stoletja med koroškim plemstvom odpor zoper neprestano menjavanje vojvod iz tujine, tako da zadnji trije (Welf 1047—1055, Konrad III. 1055—1061, Bertold v. Zähringen 1061—1077) v deželi praktično niso imeli nikakršne oblasti.¹⁵⁶

7. *Šele s povratkom Eppensteincev 1077 na koroški vojvodski prestol* (pri veljavi Eppensteincev je po Braumüllerjevem mnenju vplivala tudi neka zveza z Liutpoldinci, genealoško neznana, a mogoča glede na nekaj stikov med liutpoldinsko in eppensteinsko posestjo)¹⁵⁷ se je dokončal razvoj Koroške v teritorialno vojvodino, oprto na dedno dinastično vojvodsko oblast in veliko eppensteinsko zemljiško posest. Toda to je trajalo le nepolnega pol stoletja do izumrtja dinastije 1122.

Oba temelja teritorialne vojvodine sta se tedaj ločila. Dedno vojvodsko oblast so dobili za poldrugo stoletje Spanheimi, prišleki iz frankovske vojvodine iz srede 11. stol., ki jih je dvignila do neslutene veljave kot pristaše cerkvene stranke njena zmaga v boju za investituro po l. 1000,¹⁵⁸ toda veliko večine eppensteinske posesti so dedovali Traungauci, »mejni grofje štajerski«. Medtem ko od tega časa naprej hitro rasteta veljava in obseg Štajerske, v veliki meri na škodo Koroške, se začenja z bistveno oslabitvijo temeljev vojvodove moči postopno tudi notranje drobljenje vojvodine, ki je od srede 14. do srede 15. stoletja grozilo že z razvojem zahodnega dela dežele (Podravja nad Beljakom in doline Zilje od Šmohorja navzgor) v nove samostojne dežele (Goriški; Ortenburg-Celje). Dežela je bila spet obnovljena — v primerjavi z 11. stol. v precej manjšem obsegu — šele s habsburško zmago nad Goriškimi v boju za celjsko dediščino 1460, boj za pripadnost nekaj cerkvenih gospo-
stev k deželi pa je potekal še v 16. stoletju.¹⁵⁹

Tu lahko razvoj povzamemo in pregledamo njegove perspektive: Tudi v v zadnjih dveh obdobjih vključevanja Koroške v fevdalni pravni red srednjeveške nemške države — po letu 1000 — dediščina po karantanskem obdobju vendarle ni nepomembna. Iz Karantanije je prevzeto ustoličevanje koroških vojvod s svojimi kamnitimi simboli (knežji kamen kot simbol karantanske kneževine, vojvodski stol kot simbol »karantanskega kraljestva« 9. stoletja, po izražanju tedanjih virov, še vedno »slovanskega«). Kosezi so bili s svojo vlogo pri ustoličevanju po vsem videzu v 11. stol. pomembno orodje nasprotovanja koroškega plemstva zoper tuje vojvode in gotovo ni le naključje, da se začenja bistvena preureditev obreda v smislu njegove fevdalizacije (oprijemljive po virih po 1286) šele po letih 1077 ali 1122. Visoko plemstvo je zvečine tujega izvora in je vsrkalo v svoj družbenopolitični razvoj in kul-

¹⁵⁵ Najkonkretnjša oblika celotnega tega razvoja je pri M. Kos, Zgodovina Slovencev od naselitve do konca petnajstega stoletja, 1955, v poglavjih o politični zgodovini (z navedeno literaturo k tem poglavjem).

¹⁵⁶ A. Jaksch, n. d., I, 187—213.

¹⁵⁷ H. Braumüller, Carinthia I, 154—135, 1947, 64.

¹⁵⁸ Lj. Hauptmann, Grofovi Višnjegorski, Rad JAZU 250, 1935, 215—239.

¹⁵⁹ Po časniških poročilih je posvetil temu razkroju in vnovičnemu združevanju Koroške veliko pozornost v svojem predavanju na zborovanju avstrijskih zgodovinarjev W. Neumann; dokler ne vemo, v kolikšni meri je osvetlil ta vprašanja na novo, sta pa poglobitvi razpravi o tem še vedno M. Wutte, Zur Geschichte in den ersten zwei Jahrhunderten habsburgischer Herrschaft, in E. Klebel, Die Grafen von Görz als Landesherren von Oberkärnten, v Carinthia I 125, 1935, 11—58 oziroma 59—82 in 218—246; J. Rainer, Der Friede von Pusarnitz, Carinthia I 150, 1960, 175—181, in nekaj fajdnih pisem koroškega plemstva zoper goriškega grofa (H. Wiessner, Monumenta historica ducatus Carinthiae XI, 1972, št. 336) dokazujejo samo, da boj za celoto Koroške, zaključen z mirom v Požarnici, ni bil le boj Habsburžana, marveč tudi koroškega plemstva oziroma deželnih stanov.

turni okvir tudi ljudi karantanskega porekla v svojih vrstah. Vendar v tem času še vedno pričajo viri na različnih ravninah — tudi če pustimo ob strani ostanke v življenju podložnih kmetov — o ostankih karantanskega plemenskega prava (priče po slovanskem pravu, posebno koseško sodstvo in s tem pravo itd.), prav tako pa o dejstvu, da se tuje plemstvo v tem času v pravnem pogledu ni spojilo v celoto, marveč da nastaja koroško »deželno pravo« šele od 13. stoletja naprej, zlasti z deželnimi ročini 14. stoletja in njihovimi posledicami za spajanje deželnega plemstva.

Tudi v teh pogledih se začenja občutnejši prelom konec 11. stol. z začetkom oblikovanja nižjega plemstva, čeprav tudi to pripelje najprej do nastanka večjega števila samostojnih dvorov z ministeriali ob vojvodskem (salzburškega, krškega, bamberskega, goriškega, vovbrškega, ortenburškega, ptujskega; vsaj prvi štirje so bili po številu ministerialov močnejši od vojvodskega).¹⁶⁰ Družbena veljava kosezov v zvezi s tem razvojem začenja postopno upadati že od srede 12. stol. naprej, a prejkone je ob sorazmerno šibkem ministerialnem dvoru za vojvodo sorazmerno precejšnje število kosezov v osrednjem delu pokrajine pomembno pri njegovi moči. Tako se tudi tu vsiljuje domneva, da ni le naključje, da je prešel pomemben del te skupine kosezov pod nadzorstvo Goriških kot palatinskih grofov šele v začetku 14. stoletja, ko se je pomen kosezov za vojvodo zmanjšal, odkar so se na druge načine uspešno začeli truditi za združevanje deželnega plemstva pod vojvodsko oblastjo (vojvodski »iudex provincialis«; deželno pravo; deželni ročini s skupnimi plemiškimi pravicami; zlom nekaterih upornikov iz vrst velikašev; začasno uspešni Majnhardov poskus pridružitve goriških gospostev deželi s pomočjo poudarjene veljave palatinata in podobno).¹⁶¹

Vse torej kaže predvsem na konec 11. stoletja kot na prelomno obdobje, po katerem v koroški družbeni strukturi njeni karantanski predfevdalni elementi hitro stopajo v ozadje. Že začetek tega stoletja pa pomeni začetek intenzivne srednjeveške kolonizacije, ob kateri najprej do okr. 1200 vsa dežela (čeprav po okoliših v različni meri) postaja etnično mešana, po novem razvoju od 13. stoletja naprej v smislu stapljanja manjšine z večino v južnem oziroma severnem in zahodnem delu dežele pa srečamo v 15. stoletju zelo jasno razdeljeno v slovenski in nemški del po meji, ki jo je mogoče ugotoviti še sredi 19. stoletja in ki je še tedaj na jugu zajemala prebivalstvo, v katerem so predstavljali koroški Slovenci 90 % vseh ljudi.¹⁶²

Zusammenfassung

KARANTANISCHE GRUNDLAGEN DES HERZOGTUMS KÄRNTEN

Das Feiern des »tausendjährigen Jubiläums« des Landes unter dem Motto »1000 Jahre Kärnten 976—1976«, wodurch das Alter Kärntens auf nur 1000 Jahre begrenzt wird und vier Jahrhunderte der Geschichte Karantaniens aus der Geschichte Kärntens ausgeklammert wurden, gab den Anlaß zur Erörterung von drei Fragen: a) die allgemeine Bedeutung Karantaniens für die Geschichte Kärntens,

¹⁶⁰ A. Metnitz, Die mittelalterlichen Führungsschichten in Kärnten, v F. X. Kohla, G. A. v Metnitz, G. Moro, Kärntner Burgenkunde, II, 1973, 179—218, posebej seznam ministerialov 203—212.

¹⁶¹ Za Majnharda prim. posebej H. Wiesflecker, Meinhard der Zweite, 1953, passim, vsi drugi elementi so obdelani že v B. Grafenauer, Ustoličevanje, 262—287.

¹⁶² B. Grafenauer, Narodnostni razvoj na Koroškem od srede 19. stoletja do danes, Koroški zbornik, 1946, 117—164.

b) ob Kärnten wirklich erst 976 zum Herzogtum erhoben wurde, c) wann eigentlich die Geschichte des Herzogtums Kärnten als eines »Landes« im heutigen territorialen Rahmen beginnt. Die historiographische Uebersicht beweist, daß alle Historiker bis auf wenige Ausnahmen dem slawischen Fürstentum und vor allem Arnulfs »Regnum Carantanum« eine besondere Bedeutung für die Geschichte des Herzogtums Kärnten beigemessen haben und daß (entgegen der allgemeinen Ueberzeugung der Historiker des 15. und 16. Jahrhunderts) eine größere Gruppe von modernen Historikern verschiedener Richtungen (P. Puntchart, Fr. Kos, Lj. Hauptmann, H. Braumüller, E. Klebel, W. Neumann 1962) die Erhebung Kärntens zum Herzogtum mit der Zeit Arnulfs in Verbindung gebracht hat (was Lj. Hauptmann auch mit der Ueberlieferung des früheren slawischen Fürstentums verbindet) und in der Veränderung im Jahr 976 nur eine Auflösung der Personalunion zweier Herzogtümer gesehen hat, während eine andere Gruppe (G. Ankershofen, A. Jaksch, M. Kos, M. Wutte, G. Moro, W. Neumann 1976) die Ereignisse des Jahres 976 als die erste formale Erhebung Kärntens zum Herzogtum erachtet hat (manchmal mit besonderer Hervorhebung des »Deutschen Reiches«).

Trotz einer begrenzten Kontinuität zwischen der Antike und dem frühen Mittelalter tritt nach der Niederlassung der Slawen in den Ostalpen eine solche Wende ein, daß in mancher Hinsicht von einer neuen Phase der geschichtlichen Entwicklung gesprochen werden kann, und daß folglich die Bedeutung des keltischen oder römischen Noricum in der Geschichte »Kärntens« mit Karantanien nicht gleichgesetzt werden kann — Noricum gehört zu der Vorgeschichte Kärntens, während Karantanien schon ein Teil seiner Geschichte ist. Dafür sprechen zahlreiche Elemente, welche in die innere Ordnung in Kärnten als besondere Merkmale des karantani-schen Zeitalters übergegangen sind (z. B. die feierliche Einsetzung der Herzöge, vorfränkische Anfänge der Grundherrschaft/Eigentumskirchen in den Händen des Fürsten), die Verpflichtung von Fürst und Volk, Abgaben an die Kirche in Salzburg zu leisten. Anfänge des hohen einheimischen Adels, Edlinge-kosezi usw.).

Die Erörterung endet mit einer Analyse der sieben Phasen der allmählichen Eingliederung Karantaniens in den fränkischen und später deutschen Staat (diese Analyse vertieft und korrigiert einen ähnlichen Versuch von E. Klebel): 1. die Bindung der Karantaner um 737 an ihre westlichen Nachbarn wegen der wachsenden Gefahr der Avaren im Osten und des bayerischen Aufstandes gegen die Franken im Westen, und ihre Unterwerfung unter die Oberhoheit der fränkischen »Könige« um 745; 2. die Einführung des Christentums etwa nach dem Jahr 751 (Gorazd, Hotimir); 3. die Ersetzung der einheimischen Fürsten durch bayerische Grafen zwischen 817 und 822, und die Umwandlung in eine Markgrafschaft; 4. die Erlangung der Selbständigkeit, die zuerst mit mißlungenen Aufständen (Ratbod, Karlmann) und in kirchlicher Hinsicht (Osvald, 860) angestrebt, jedoch erst unter Arnulf (876—887) erreicht wurde — die Erhebung zum »Regnum« und die Erweiterung der Begriffe »Karantani« und »die Karantaner« auf alle alpenländischen und pannonischen Slawen; 5. die Vereinigung Karantaniens mit Bayern unter einem Fürsten bis 976, doch nicht ohne Unterbrechung und nur als Personalunion; 6. die Auflösung der Personalunion 976 und die Verwendung des Herzogtums Karantanien als eines »amtlichen Herzogtums« des deutschen Reiches im Sinn der dynastischen Verwendung für die Mitglieder der Salierdynastie (für die Verleihung der herzoglichen Würde und der herzoglichen Rechte außerhalb von Kärnten), zuerst noch mit zweifacher Wiederholung der Personalunion mit Bayern und der endgültigen Auflösung erst 1002, als auch der Umfang des Herzogtums durch Ausschließen aller Markgrafschaften im Osten und Süden, außer der Mark Verona, vermindert wurde; 7. die Gestaltung Kärntens, bei seiner Verleihung den Eppensteinern 1077, als eines territorialen Herzogtums, gestützt auf die dynastische herzogliche Gewalt und den großen Grundbesitz der Eppensteiner; die Zerstörung dieser Grundlagen damit, daß das Land an die Spanheimer kam, und der Weg in die feudale Zersplitterung.

Im Licht dieser Analyse kann Arnulfs Zeit mit Sicherheit als der Anfang des Herzogtums gesehen werden, die Ereignisse des Jahres 976 dagegen als eine wenig bedeutende und nur vorübergehende Veränderung dynastischer Natur; als die entscheidende Grenze, die das Herzogtum Karantanien von dem dem Umfang nach wesentlich kleineren »Land« Kärnten trennt, können aber das Jahr 1002 und außerdem noch die Veränderungen am Ende des 11. Jahrhunderts gelten.